

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
katedra historie

Iveta Zapletalová

**DĚJINY OBJEVOVÁNÍ ORINOKA OČIMA
CESTOVATELŮ**

Bakalářská práce

Olomouc 2014

Vedoucí bakalářské práce: prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 6. 5. 2014

.....

Poděkování

Tímto chci poděkovat profesoru PhDr. Ivu Bartečkovi, CSc. za odborné vedení mé bakalářské práce, cenné rady a zapůjčenou literaturu, které mi pomohly tuto práci zkompletovat.

Obsah

Obsah	4
ÚVOD	6
1 VENEZUELA.....	11
1.1 V době španělského impéria	12
1.2 Cenné zdroje	16
1.3 Vývoj v 19. a 20. století.....	17
1.4 Povědomí o Venezuele v českých zemích od 20. století	20
2 ORINOCKÉ POVODÍ	22
2.1 Kartografie	23
2.2 Misijní aktivity.....	26
2.3 Etnografická klasifikace.....	28
3 DOLNÍ ORINOKO (BAJO ORINOCO).....	29
3.1 Geografické vymezení.....	30
3.2 Historie osídlení.....	31
3.3 Nerostné suroviny a vodní spojení.....	33
3.4 Etnografie	36
3.5 Život na dolním toku	38
4 STŘEDNÍ ORINOKO (EL ORINOCO CENTRAL)	40
4.1 Geografické vymezení.....	40
4.2 Redukce.....	42
4.3 Etnografie	45
4.4 Život na středním toku.....	46
5 HORNÍ ORINOKO (ALTO ORINOCO)	50
5.1 Geografické vymezení.....	51
5.2 Na vlnách Orinoka	52

5.3	Etnografie.....	54
5.4	Život na horním toku.....	56
	ZÁVĚR.....	60

ÚVOD

Intenzivní poznání prostoru Latinské Ameriky zapadá do 18. století, kdy se na mapách postupně vyplňovaly bílé plochy a byly opraveny i nesrovnalosti mezi jednotlivými kartografickými díly. Totéž platí pro geografický prostor, kterým se ve své práci zabývám. Sleduji postupné odkrývání řeky Orinoka a jejího povodí. Jedna z nejvodnatějších řek jihoamerického subkontinentu se stala předmětem zkoumání už v 16. století. Pohlédneme-li na staré mapy, vidíme, že se na nich tato bádání nijak zvlášť nepromítla. S výraznějšími výsledky a úspěchy poznání Orinoka se setkáme až ve zmíněném 18. století. Tehdy byly pohledy upřeny také do prostoru dnešní Venezuely, jejímž územím řeka převážně protéká a střední tok tvoří současnou přirozenou hranici s Kolumbií. Než shrnu samotné téma práce, obrátím se několika větami k celému subkontinentu, a to proto, že zájem objevných expedic se vztahoval k širšímu teritoriu latinskoamerického subkontinentu.

Neznámý prostor Latinské Ameriky vzbuzoval v dobyvatelích i kolonistech zájem od počátku evropské přítomnosti a je možné jej sledovat v jednotlivých etapách. Na počátku stanul zájem o nerostném bohatství – drahé kovy, které znamenaly pro španělské impérium povzbuzující finanční oporu. V prvních desetiletích se conquistadoři upjali ke Karibské oblasti. Která nesla nepříznivé známky jejich setkání s neznámou civilizací nejcitelněji. Na vlastním kontinentu, po dobytí aztécké říše, se zájem conquistadorů posouval více k jihu. Nejdříve se pohybovali na pobřeží jak východním, tak západním a postupně začali pronikat hlouběji do vnitrozemí Jižní Ameriky. Opět je vedla vidina drahých kovů.

Paralelně bylo mezi domorodé obyvatelstvo šířeno křesťanství. Pádem Granady a znovudobytím Iberského poloostrova bylo po objevení nového světa pokračováno v šíření křesťanství i za oceánem. V první polovině 16. století měli v misijních aktivitách v Západních Indiích největší zastoupení františkáni, dominikáni a kapucíni. Jezuité se nejdříve prosazovali v portugalské Americe, a to velmi brzo po ustavení Tovaryšova Ježíšstva. Už v roce 1545 zahájili misijní činnost v São Paulo. Misijní činnost vrcholila jak ve španělské, tak portugalské Americe v 17. a první polovině 18. století. Mezi misionáři najdeme i ty, kteří pocházeli ze zemí Koruny české.

Od konce 18. století a zejména s příchodem 19. století poutá subkontinent pozornost badatelů, a to především geografů a botaniků. Zmíním jména Tadeáš Haenke a Benedikt Roezl. Jejich původ z českých zemí dokládá propojenost Latinské Ameriky se Střední Evropou, a to díky spřízněnosti vládnoucích domů španělské říše a habsburské monarchie. Ve druhé polovině 19. století se stala Jižní Amerika výzkumnou laboratoří pro etnografy, cestovatele, geografy, sběratele, archeology a mnohé další. Hluboko ve vnitrozemí se stále nacházely komunity, ušetřeny buď zcela nebo částečně civilizačního vlivu. Konečně Jižní Amerika upoutala pozornost světznalých cestovatelů a dobrodruhů, jako byl Enrique Stanko Vráz a Alberto Vojtěch Frič. Těm dodnes vděčíme za cenné sbírky uložené mimo jiné v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur v Praze.

Přejděme k mé práci. Mohu konstatovat, že v současné době neexistuje ucelená literatura k tématu. Dostupná literatura se zajímá přednostně o určitou osobnost cestovatele a méně o určitá území. Cílem objevitelů nebylo proplout jen Orinoko, ale napojit se přes něj na největší tok světa - Amazonku. Myšlenka, že je možné proplout celým subkontinentem, byla motivem výprav už v 16. století, kdy byla hledána vodní cesta k Pacifiku, namísto jižní cesty kolem Ohňové země.¹ Prvním objevitelem části Orinoka byl Španěl Diego de Ordás, který vyplul proti proudu řeky roku 1531 a dosáhl ústí řeky Mety na středním toku. Dalšími a pro mou práci klíčovými cestovateli byli Alexander von Humboldt a Enrique Stanko Vráz. Oba dosáhli napojení na Amazonku, přičemž opustili Orinoko na lomu středního a horního toku. Pramen ještě čekal na objevení až do poloviny 20. století.

Literatura o cestovatelích odkazuje na pozůstalosti, shrnující jejich zážitky a poznatky z putování. I když je cestopisná literatura pro historika subjektivním svědectvím, jejíž neodbornost tak často kritizujeme, přesto jsou tyto prameny velmi ceněny a hojně využívány. K tomu, co v nich čteme, jsme už přece jen proškoleni v kritickém přístupu a dokážeme snad hodnotit, do jaké míry je popis provázán se skutečností. Vycházím z cestopisů, a to především Humboldtova, který se stal čteným dílem a díky tomu se nachází v několika verzích v Národní knihovně v Praze.²

¹ MARTÍNEK, J.; MARTÍNEK, M.: *Světoví cestovatelé a mořeplavci*, Praha: Libri, 2003.

² HUMBOLDT, A.: *Alexander von Humbolt's Reisen in Amerika und Asien*, Berlín 1859.

MUŽOVSKÝ, A.: *Cesta tropickou Amerikou/ A. v. Humboldt*, Praha 1912.

PAYAROLS, F.: *Del Orinoco al amazonas/Alexander von Humboldt*, La Habana 1971.

Humboldta četl i E. St. Vráz. Několikrát na něj ve svém cestopise³ odkazuje a popis Humboldta srovnává se současností, tedy s koncem 19. století, kdy uplynulo téměř 100 let od Humboldtovy přítomnosti. Rovněž já tohoto srovnání hodlám využít, současně s oporou v dobových mapách i z kartografické sbírky PřF UK, kde se nachází mimo jiné mapa vytvořená právě Alexandrem Humboldtem.⁴ Pohled na jednotlivá kartografická díla by mě měl dovést například k poznání, kdy a kde do nich byla poprvé zanesena myšlenka propojení Orinoka s Amazonkou a co za projekcí záznamů v mapách stálo. Měli na kartografy vliv objevné výpravy nebo se drželi starých předloh?

Oba výše zmínění cestovatelé oplývali bohatými znalostmi, a tak se jejich písemnosti zaobírají různými stránkami a neopomíjejí ani dějinný vývoj poznávaného území. K těmto popisům však přistupují se střídmostí. Přestože jsem se doposud o etnologii nejevila větší zájem, tak jsem etnografii orinockého povodí dala v práci značný prostor. Pochopitelně s přihlédnutím k odborným studiích. V mé práci pozoruji především demografické proměny, především úbytek původních obyvatelů a osad, což mi umožnilo srovnání Humboldtových a Vrázových poznámek.

Tito cestovatelé, ať už je vedly jakékoliv pohnutky, byli schopni čelit nebezpečným a hlavně nezvyklým přírodním podmínkám pro člověka z mírného pásma. S jakými dalšími problémy se potýkali objevitelé Orinoka? Rozdíl sta let mezi Humboldtem a Vrázem, a také cíl jejich cesty, postavily oba před odlišné překážky. Humboldta vedly do Ameriky vědecké cíle a jako vážený přírodovědec byl finančně podporován akademickou institucí. Jeho cesty přinesly poznatky světového významu. On byl první, kdo vyřkl teorii, že Afrika a Amerika byly kdysi jedním kontinentem. Jako první také zakresloval klimatická pásma.

Vráz jakožto nadšený cestovatel shromažďoval prostředky na cestu, kde se dalo. Jeho výprava byla navíc komplikovaná venezuelskou vnitropolitickou situací. Jeho cesta byla přínosem Náprstkova muzea, kam Vráz posílal vzácné národopisné předměty z celého světa. Pořídil množství fotografického materiálu a v tomto ohledu byl ve Venezuele naprostým průkopníkem. Během své výpravy následoval skoro přesně stopy Humboldta s tím rozdílem, že pokračoval dále do povodí Amazonky. Jeho poslední stanicí na Orinoku byla osada San Fernando de Atabapo, u samého ústí řeky Atabapo do přítoku Guaviare.

³ VRÁZ, E. St.: *Napříč rovníkovou Amerikou*, Praha 1984.

⁴ HUMBOLDT, A.: *Charte von einem Theile der Spanischen Guayane über die Verbindung zwischne dem Orinoco und Amazonen Fluss*, 1799.

Humboldt se přes řeku Casiquiare na Orinoko vrátil a dosáhl tak tehdy mezní misie Esmeraldy. Vrázova výprava sice nenabyla světové proslulosti, ale o své poznatky se rád podělil s českou veřejností na přednáškách a v cestopise několikrát publikovaném. Kromě těchto dvou cestovatelů bylo Orinoko cílem více výprav, které se však z různých důvodů nestaly tak průlomovými, jako právě expedice Humboldta a jeho společníka francouzského botanika Aime Bonplanda. Dokonce objev neznámého přírodního jevu – bifurkaci řeky Casiquiare – učinil už španělský kapitán José Solana v 60. letech 18. století. Jeho tvrzení však získalo na váze teprve po zveřejnění A. Humboldta.

Pracuji s oběma cestopisnými texty. Porovnávám a tak upozorňuji na odlišnosti zapříčiněné politickým vývojem státu, a to zejména v souvislosti se získáním nezávislosti na španělské koruně.

Co se týče uspořádání textu, tak jako objevitelé jdu proti toku řeky, vnímám proměnu času. Stejně tak postupovali kartografové, kteří řeku nezakreslovali dlouhou dobu od pramene, ale od jejího ústí a postupně zanášeli ramena, jejichž počet se blíží k šesti desítkám. Otázka – Kde se nachází pramen? – však zůstala až do roku 1951 nezodpovězena. Odpovědět na ni se snažili nejen ve vědeckých kruzích. V románu – Na vlnách Orinoka – ji kladl svým hrdinům do úst Jules Verne. Toto literární dílo nelze ignorovat, obsahuje přinejmenším velmi věrohodný geografický popis. Zda v textu Verne využil své znalosti skutečně řeky Orinoka nebo jiné jihoamerické řeky, se nikde neuvádí. Alespoň se nabízí k porovnání, do jaké míry odpovídaly představy autora s obsahem cestopisů. Diskuze románových hrdinů o umístění pramene nicméně odpovídaly i úvahám právě kartografů. Skutečný pramen byl objeven sotva před šesti desetiletími, v Serra Parima, v jihozápadní části Guyanské vysočiny. Ve výšce 1047 m n. m. ho objevila venezuelsko – francouzská expedice vedená Venezuelcem Frankem Ríquez Iribarren.

Text práce člením do pěti kapitol. V první kapitole se stručně zabývám venezuelskou minulostí. Následující kapitolou uvádím obecné informace k celému orinockému povodí. Hlavnímu tématu - dějinám objevování Orinoka cestovateli se věnuji ve zbylých kapitolách vztahujícím se vždy k vymezenému geografickému prostoru, odpovídajícímu územnímu dělení veletoku. Objevné plavby po Orinoku v 16. a 17. století zahájil Diego de Ordás, který proplul až po ústí řeky Mety. Třetí kapitolu tedy zasvěcuji

poznávání prostoru delty a dolního toku. Ve čtvrté kapitole se přednostně věnuji střednímu toku, jeho misijním osadám a domorodým obyvatelům z pohledu Humboldta a Vráze. V poslední páté kapitole zkoumám okolnosti objevování a objevení pramenů Orinoka.

1 Venezuela

Poprvé na břehu dnešní Venezuely námořníci zakotvili pod vlajkou španělské koruny v létě roku 1498. V pořadí již třetí Kolumbova výprava vyrazila 30. května ze San Lucaru směrem k Hispaniole, první španělské kolonii v Americe. Když se plavili již v karibských vodách bylo nutné někde doplnit zásoby. V úterý 31. července přistáli u ostrova, jehož tři vrcholy tyčící se nad mořem připomínaly tři svíce, a tak jej nazvali La Trinidad. Za dva dny zvedli kotvy a nabrali jihozápadní kurz. Dostali se tak k východnímu cípu Parijského poloostrova, pokračovali na východ podél venezuelského pobřeží a jejich pozornost upoutalo ústí Orinoka. Mohutnost toku sladké vody jim napověděla, že tentokrát nejde o ostrov, ale o pevninu, vytouženou Asii. Pluli podél pevniny západním směrem prozkoumat pobřeží. Setkání s domorodými obyvateli od jezera Maracaibo a zdejší přírodu líčili námořníci idylicky. Místní lidé byli světlejší než ti, které viděli na Hispaniole. Byli vysocí, na hlavách nosili šátky, v obličejích působili mile a jejich obydlí byla lépe stavěna. Kolem nich kvetly květiny a navíc celkový úžas budily exotičtí ptáci s různobarevným peřím.

O rok později se do těchto míst vypravil Alonso de Ojeda.⁵ Na jeho funkci kapitána této výpravy mělo podíl blízké přátelství s biskupem Juanem Rodriguezem Fonsecou.⁶ Cesty se také zúčastnil zkušený kartograf a námořník Juan de la Cosa, autor první známé mapy Nového světa z roku 1500. Dále Amérigo Vespucci a později také kosmograf a kronikář Juan López de Velasco. V jeho zápiscích najdeme původ názvu Venezuely v přirovnání s Benátkami, díky domorodým chýším postavených na kůlech v jezeře Maracaibo. „*Llamóse esta provincia de Venezuela, por la similitud que tiene con Venecia una población que está en medio del Lago de Maracaibo, puesta sobre el agua, encima de una peña llana.*“ Dále území nazývali jako „*Pequeña Venecia*“, „*Isla Santa*“ nebo „*Tierra de Gracia*“.⁷

⁵ Alfonso de Ojeda také Hojeda (*1466/70 Cuenca – 1515/16 Santo Domingo), dominikánský mnich, jeden z prvních inkvizitorů ve Španělsku, měl patrný vliv na Dvůr

⁶ Juan Rodriguez Fonseca (1451-1524), ve vedoucí roli Rady pro Indie měl v podstatě neomezenou moc ve správě amerických kolonií.

⁷ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, 17 – 19 s.

1.1 V době španělského impéria

Po návratu Juana de la Cosa roku 1504, vydala královna Jana I. Kastilská dvě kolonizační licence. Z nichž druhá stanovila Ojedu guvernérem oblasti Urabá, ležící na území dnešní Kolumbie. Jeden z regionů nazvali Novou Andalusií (Nueva Andalucía) a druhý Zlatou Kastilií (Castilla de Oro).⁸ První kolonizační výpravy však trpěly kvůli hladu, nemocem a útokům domorodců a Ojedu brzy odvolali pro obvinění jeho společníky z krutého vykořisťování. Nahradil ho Vasco Nuñez de Balboa, první velký conquistador americké pevniny. Život Ojedy je tak hlavně spjatý s objevem rozsáhlého pobřeží Venezuely.⁹ Pro další výboje do vnitrozemí Jižní Ameriky a hledání El Doráda byly jako výchozí bod založeny dvě základny, Coro na území dnešní Venezuely¹⁰ a Santa Marta v Kolumbii.¹¹ Přestože Španělé zakázali do svých amerických území vstup cizincům, tak Karel I. udělil výjimku za finanční podporu augšpurskému bankéři Ambrosiu Ehingerovi Welserovi a povolil mu zakladatelskou činnost na pobřeží dnešní Venezuely. Dost možná se mezi Welserovými pracovníky našli i horníci z Krušných hor. První španělské město na pevninském území bylo Santiago de Leon de Caracas, založené v červenci 1567 Diegem de Losadou.¹²

Conquista se na venezuelském území rozšiřovala od západu na východ podél karibského pobřeží a na dolní tok Orinoka. Aby byla úspěšná, bylo nezbytné vybudovat nejprve duchovní správu nad domorodými osadami. Postupně byla vybudována rozsáhlá síť redukci. Tyto obce měly jednotnou zástavbu s náměstím, ohraničeným z jedné strany kostelem s farou a správními budovami. Zbývající prostor kolem zaujímala indiánská obydlí. Přestože v těchto osadách existovaly správní rady a jejich hospodářství si zakládalo na soběstačnosti, prakticky vše řídili misionáři, čímž na nich byli usazení Indiáni zcela závislí. Jejich moc se brzy znelíbila světským duchovním.¹³ Od roku 1700 severně od

⁸ Nová Andalucía se rozkládala od mysu La Vela po záliv Urabá. Později její hranici upevnil Diego de Nicuesa na řece Atrato a od ní Zlatá Kastilie po mys Gracia.

⁹ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, 37 – 39 s.

¹⁰ Santa Ana de Coriana, založena r. 1527 Juanem de Ampíesem, pojmenována po indiánech Coros, u stejnojmenného zálivu, 320 km severozápadně od Caracasu. Od čtyřicátých let 16. století zde sídlili bankéři Welserové. Roku 1531 zde bylo založeno první biskupství v Jižní Americe. V hnutí za nezávislost a federativní uspořádání hrálo významnou roli. Dnes je hlavním městem státu Falcón.

¹¹ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, s. 29.

¹² Diego de Losada (1511 – 1569)

¹³ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, 120 – 125 s.

Orinoka působili aragonští kapucíni a františkáni. A v jižním povodí dolního toku se občas hovoří o vlastním misijním státě, který kapucíni postupně zřídili od roku 1724. Sousedili tak v oblasti středního toku s jezuitskými misii na pravém břehu. Počet redukcí se nejčastěji držel pod druhou desítkou. Až v roce 1789 se zvýšil dokonce na 30 redukcí s 25 tisíci Indiány. Podle literatury na tyto počty hnutí za nezávislost v první třetině 19. století nemělo vliv.¹⁴ Podle Vráze misie a bezpečnost plaveb postihl nejvíce revoluční vývoj až poslední čtvrtiny 19. století. Od té doby se v místních orinockých vodách pohybují říční piráti *garimperios*. Vláda se proti nim dodnes brání nasazováním armády. Na jejich nevybíravé metody nelibě vzpomínají i současní cestovatelé.¹⁵

Proces, jež vytvářel státní administrativu v zámoří řízenou ze španělské metropole, vyvrcholil zřízením dvou místokrálovství Nové Španělsko a Peru. Postupně přibyla další dvě Nová Granada a La Plata. V jejich čele a zároveň nejvyššími představiteli koruny španělské koruny byli místokrálové. Jejich pravomoci zahrnovaly širokou škálu oblastí koloniální správy.¹⁶

Venezuela byla nejdříve součástí Peruánského místokrálovství, vzniklého r. 1542. Brzy se ale ukázalo, že je nereálné spravovat tak rozsáhlá území pouze z Mexika a Limy. A tak postupně vznikaly menší a menší správní celky, které si zase kladly za cíl, co nejvíce se oprostít od moci místokrálů. Roku 1717 bylo území Kolumbie, Venezuely, Ekvádoru, části Amazonie a část Peru zahrnuto do nově vzniklého místokrálovství Nová Granada se sídlem v Santa Fé de Bogotá. Území současného venezuelského státu zahrnovalo sedm provincií: Trinidad, Cumaná, Mérida, Maracaibo, Margarita, Guayana a Barinas. Provincie Caracas byla výnosem krále Karlova III., vydaným 9. září 1777, rozšířena na gubernii či na generální kapitanát. Už v této době se rodily představy ustanovit v liberálním duchu republiku po vzoru národního uspořádání americké konfederace.¹⁷

¹⁴ SAMHABER, E.: Südamerika, Hamburg 1939, s. 333.

¹⁵ VRÁZ, E. St.: *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 17.; JIRÁNEK, J.: *Kolik je guayan?*, s.186.; DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, Praha 2009, s. 47.

¹⁶ Místokrál byl současně guvernérem, tzn. politickým správcem, generálním kapitánem řídícím vojenské záležitosti. Měl možnost ovlivňovat soudnictví, řídil zákonodárství a jeho výkon, zastupoval krále jako patrona nad církví, spravoval jeho finance.

¹⁷ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, Bogotá 1978, s. 31

Území dešně Venezuely, bylo po celé období španělské přítomnosti vystaveno expanzivním snahám z portugalské strany. Z jihu jim k tomu napomáhali podnikaví *entradas*.¹⁸ Během 18. století se mezi Venezuelou a ústím Amazonky vklínily neiberské kolonie, britská, holandská a francouzská Guayana. Iniciativě k vytvoření britské kolonie na území Guayany předcházela už výprava sira Waltera Raleigha, který v guayanské vrchovině hledal v 17. století zlaté doly. Nově utvořené státy s sebou přinesly problémy s určením hranic. V 50. letech 18. století byla pro vyřešení této otázky určená delimitační komise, která vymezila venezuelské území na jihu. Východní hranice byla předmětem sporu ještě v druhé polovině 19. století, protože geograf královské společnosti ve 40. letech do území britské Guayany zahrnul i venezuelské ústí Orinoka, na což ale Venezuela hned nezareagovala. Dlouholetý spor vyřešili až za zprostředkování Spojenými státy americkými a nově vyměřená hranice oficiálně platí od roku 1905 dodnes. O tom podrobněji v kapitole věnující se dolnímu toku.

V hnutí za nezávislost Latinské Ameriky hrála Venezuela mimořádnou roli. Jak už jsem zmínila, dění v Severní Americe roku 1776 velmi zapůsobilo na španělskou Ameriku. Generální kapitanát Caracasu, jenž měl zvláštní postavení v rámci místokrálovství Nové Granady, byl ustanoven rok poté. Na místní intelektuály také velmi zapůsobila hesla svobody, rovnosti a bratrství proklamovaná během francouzské revoluce. Takovými byl například Bolívarův učitel Simón Rodríguez (1771-1854), zastánce vzdělání, v němž viděl hlavní klíč k tomu, aby se obyvatelé stali užitečnými pro společnost. Dalším byl literát Andrés Bello (1781 – 1865), který byl jedním z velkých humanistů Latinské Ameriky.

Nicméně počátky vzepření se španělské nadvládě a jejím omezujícím nařízením lze ve Venezuele sledovat už od poloviny 18. století. První vzpouru roku 1749 proti monopolu obchodní společnosti *Guipuzcoana* vedl přistěhovalc a pěstitel kakaava Juan Francisco de León. Byla potlačena generálem Felipem Ricardosou, pozdějším guvernérem Caracasu v roce 1751. Proti farmářskému systému se vzbouřil druhý povstalec, José Leonardo Chirina, syn černého otroka a svobodné indiánky. Jeho postup na přístav Coro byl zastaven a Chirina byl popraven. Další spiknutí byla inspirována ideály francouzské revoluce.

¹⁸Pod pojmem *entradas* se myslí ctižádostiví vojáci, kteří byli posíláni vydobýt si vlastní léna. Ti ostatní se usadili poblíž nově založeného města jako *vecinos* (sousedé). více: POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, s. 79.

Svobodný systém vlády založený na rovnosti majetku a bezpečnosti chtěl vytvořit Manuel Gual a José María. Barvy na jejich vlajce – bílá, červená, modrá a žlutá – symbolizovaly čtyři rasy venezuelských obyvatel. José María byl odsouzen k smrti roku 1799 při vstupu do Venezuely a Gual byl otráven v Trinidadu o rok později. Velmi důležité bylo hnutí Francisca de Miranda (1750 – 1816). Účastnil se bojů za nezávislost Spojených států a přítomen byl i událostem v Paříži. S podporou Británie a Spojených států amerických roku 1806 učinil dva pokusy přistát u venezuelského pobřeží. Poprvé byl odražen španělským námořnictvem a podruhé ve Vela de Coro se mu nepodařilo získat důvěru kreolů. Vrátil se do Anglie, ale i přes neúspěch je považován za toho, kdo učinil první krok k boji za nezávislost.

Co bylo hlavní příčinou vzepření se španělské moci? Šlo hlavně o různá hospodářská omezení, obchodní monopoly Iberského poloostrova. Současně se nositelé myšlenek sami starali o obchod a hospodářský vzrůst země. Když byl Bonaparteho bratr Josef prohlášen za španělského krále, využila španělská Amerika příležitosti.

19. dubna 1810 skupina kreolů v Caracasu svolala radu, kde odmítla francouzskou vládu a pod záminkou, že dokud nebude navrácena koruna právoplatnému následníkovi Ferdinandu VII., nebudou cizí vládu respektovat a vytvořili vlastní juntou. Generální kapitán Vicente Emparan opustil úřad, a tak byla provolána nezávislost Venezuely. Bylo nezbytné získat uznání a pomoc v zahraničí,¹⁹ přičemž ale ani samotná Venezuela nebyla zatím názorově jednotná.²⁰ Miranda byl po svém návratu do vlasti jmenován generalissimem s diktátorskou pravomocí. Vedl povstaleckou armádu proti španělskému generálu Monteverdovi. Španělé však měli oporu ve věrných přistavech v Maracaibu, Angostuře a Coro. Mirandu donutili v červenci 1812 ke kapitulaci a zavřeli ho do vězení v Cádizu, kde roku 1816 zemřel. Vzbouřená města byla opět dobyta. Další dění ve Venezuele i Latinské Americe je přednostně spjato se jménem Simóna Bolívara (1783 – 1830).²¹

Díky tomu, že ještě z exilu proklamoval nutnost zrušení otroctví, získal podporu Haiti. Na jeho straně bojovali i llaneros vedení José Antoniem Paézem. První boje roku

¹⁹ Delegáti Mariano Montilla a tvůrce hymny Vicente Salias byli vysláni na Curacao. Plukovník Simón Bolívar jednal v Londýně a jeho bratr Juan Vicente Bolívar a José Rafael Revenga mířili do Spojených států amerických.

²⁰ Voleb do prvního kongresu dne 2. 3. 1811 se zúčastnilo sedm provincií: Caracas, Barinas, Cumaná, Barcelona, Margarita, Mérida a Trujillo a tři Guayana, Maracaibo a Coro zůstaly věrně španělské vládě.

²¹ RIPPY, F. J.: *Historical Evolution of Hispanic America*, New York 1933, 146 – 147 s.; POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, s. 260.

1816 vedl Bolívar na severovýchodě Venezuely a během dalších dvou let se mu podařilo osvobodit velké území orinockého povodí. V únoru 1819 se sešel v Angostuře (dnes Ciudad Bolívar) druhý Národní kongres, na kterém vyhlásil nezávislost Venezuely. Zbývající část roku se vlastencům podařilo osvobodit velkou část Nové Granady, z které vytvořili federativní republiku Velká Kolumbie. Protiakci španělské armády zbrzdilo revoluční dění přímo ve Španělsku. Vlastenecká armáda mezitím získala pod kontrolu celé území Velké Kolumbie.

1.2 Cenné zdroje

Conquistadory i do Venezuely přivedla vidina na obohacení. Území Venezuely nebo alespoň část, kterou stačili prozkoumat, je zatím v honbě za zlatem nemohlo uspokojit. Ojeda odtud dovezl jen vzácné dřevo *palo brasil*.²² Na cennější obchodní komoditu narazil teprve Nicolas Guerra, když našel perlové ústřice poblíž ostrůvku Cubagua. Ten se stal na čas středem pozornosti a na něm založená osada Nový Cádiz roku 1515 byla jedním z nejbohatších míst na západní zeměkouli.²³ Do vnitrozemí Venezuely hledači drahých kovů pronikali po vodě. Řeka Orinoko jim sice umožnila dostat se hluboko, ale tyhle individuální aktivity nelze považovat za skutečné průzkum neznámého prostoru. A tak po celé 16. století opravdu znali jen území na pobřeží. Dokládá to i množství kartografických pramenů, který přijde na řadu s hlavním tématem práce.

Ani v dalších stoletích nebyli hledači El Doráda úspěšnější. Příkladem toho byla už zmíněná plavba do severní Amazonie lorda Waltera Raleigha roku 1617. Venezuelský potenciál pro pěstování a vývoz různých plodin ocenili teprve, až se projevil vážný úmysl zemi kolonizovat. Na výjimečné bohatství skryté poblíž orinocké delty se přišlo až v posledních dvou stoletích, kdy sebou industrializace přinesla potřebu jiných surovin. Do té doby stála Venezuela po staletí ve stínu sousední Kolumbie. Od roku 1620 se stal nejdůležitějším vývoz kakaá. Do té doby se obchodovalo především s látkami a otroky. Roku 1728 byla založena obchodní společnost *Guipuzcoana* v Caracasu, která měla monopol ve vývozu venezuelských produktů. Jak už bylo řečeno různá obchodní omezení

²² PICON, G. R.: *Orinoco rio de libertad*, 26 - 31 s.

²³ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, s. 67.

uvalená na španělskou Ameriku omezovala rozvoj. Po vyhlášení nezávislosti v dubnu 1810 junta ihned přistoupila k hospodářským opatřením. Obchod byl uvolněn a naopak zahraniční obchod s černými otroky zakázán. Po té, co se země stabilizovala, začal do Venezuely pronikat zahraniční kapitál. Zejména po objevu nových zásob nerostných surovin.

Od osmdesátých let 19. století patří přední místo v těžbě zlata dolům v El Callao, které dodnes nebyly zcela vyčerpány. Zapomenout bychom neměli ani na rýžování náplav přítoků Orinoka. V posledních desetiletích jsou ještě lákavější diamanty blízko brazilských hranic na jih od Orinoka. V porovnání s vlastním brazilským územím se tady jedná „jen“ o zrnka, ale i ta stačí pro vypuknutí skutečných diamantových horeček, během kterých se jejich hledači neustále přesouvají za nalezišti obvykle v nepropustných pralesích. Kromě toho si Venezuelané považují zásoby železné rudy nejlepších kvalit, kterou těží v horách ležících opět jižně od mnohokrát zmíněného veletoku. Ve 20. století jsou však nejvíce cenné rezervy ropy u jezera Maracaibo a později nalezená ropná pole na okrajích Llanos v orinocké deltě.

1.3 Vývoj v 19. a 20. století

Vítězná bitva u Carabobo 5. července 1821 již úplně stvrdila nezávislost federativní republiky Velká Kolumbie a tento den si Venezuelané dodnes připomínají státním svátkem. Bolívar propracoval koncepci společné obrany nabyté suverenity mladých latinoamerických republik a v jejich spolupráci také viděl řešení regionálních problémů bránících rozvoji.

Prvními kroky k unii latinskoamerických států byly smlouvy zavazující k obraně a vzájemnému obchodu. První z nich Velká Kolumbie uzavřela s Peru roku 1822 a poté následovaly smlouvy s Chile, Argentinou, Mexikem a Spojenými provinciemi Střední Ameriky. Dalším postupem k celistvosti měl být kongres v Panamě, svolaný 1826, které ho se nezúčastnily Spojené státy americké. Bolívar přepokládal, že dojde k vytvoření společné

armády a námořnictva. Ujednání sice nebyla ratifikována, ale zůstala v povědomí a Bolívar je dodnes považován za hlavního původce této myšlenky.²⁴

Venezuela se odtrhla od Kolumbie už roku 1830. Její nová podoba měla být kompromisem mezi federativním a centralistickým uspořádáním. Ve zbytku 19. století docházelo často k revolucím a jako stabilní vlády lze označit jen dvě, a to José Antonia Páeze²⁵ a Antonia Guzmán Blanca.²⁶

Mezi lety 1846 – 1870 byli u moci konzervativci s liberálními tendencemi. Osvobození otroci roku 1854 získali všeobecné volební právo a provincie se staly fakticky autonomními. Blanco (1870 – 1889) prosazoval nová opatření s elánem bez ohledu na nesouhlas opozice. Zavedl povinnou bezplatnou školní docházku a snažil se omezit církevní nařízení, legalizoval civilní sňatky, kodifikoval různé právní předpisy. Za jeho vlády byl v zemi celkový smír, prosperita a došlo k dílčímu sociálnímu zlepšení.

E. St. Vráz přijel v době, kdy se po odchodu Blanca z politické scény rozhořel zápas kvůli nástupnictví. Během plavby poznal muže, který v revoluci nejspíš figuroval. „...muž, míšenec černocho, bělocha i Indiána, se vracel z Caracasu od vítězného generála Crespa²⁷ s odměnou za služby...“²⁸ Vráz během svého pobytu ve Venezuele považuje revoluci za ukončenou, ale skutečně toto chaotické období druhé poloviny 19. století končí až s příchodem diktatury Cipriana Castra (1899 – 1908). během jeho vlády se venezuela dostala do problémů v zahraničních vztazích tzv. II. venezuelská krize.²⁹

Poslední čtvrtina 19. století s sebou přinesla do země zahraniční kapitál v podobě půjček. Ty ale nebylo v posledním nestabilním desetiletí možné splácet. Od roku 1902 je vláda odmítla platit úplně, na což věřitelé zareagovali silou. Velké Británie, Německo a Itálie poslaly válečné lodě, které zablokovaly venezuelské přístavy. Caracas se znovu obrátil na Washington s prosbou o zprostředkování řešení. Nakonec byla Venezuela

²⁴ JUNGBAUER, R.: *Meziamerický systém a kolektivní bezpečnost*, in: *Latinská Amerika: dějiny a současnost*, 46 – 48 s.

²⁵ Jako generální velitel působil v letech 1830 – 1835, 1839 až 1843 a poté 1861 – 1863. Paéz je přezdíván zakladatelem národa. Byl to kreol malého vzdělání, pocházel z plání Apure. Působil jako plukovník v Bolívarově armádě. Legendární se stala bitva v dubnu 1819, v které se utkal s generálem Pablem Morriillou, získal přezdívkou *Catire* (zrzavý) a historici ho někdy přezdívali novodobým Achilem. více: PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, s. 66.

²⁶ RIPPY, F. J.: *Historical Evolution of Hispanic America*, 211 – 212 s.

²⁷ Generál Joaquin Crespo vedl revoluci roku 1892 proti nástupci R. Anduezovi.

²⁸ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 17.

²⁹ RIPPY, F. J.: *Historical Evolution of Hispanic America*, 212 – 213 s.

donucena splatit dluhy tím, že rezervovala celní platby v přístavech La Guaira a Puerto Cabello. Tak byla druhá venezuelská krize zažehnána.³⁰

Do povědomí se vžil diktátor Juan Vicente Gómez (1908 – 1935), přezdívaný „Andský tyran“. V prvním desetiletí jeho vlády narostla exploatace ropy, přičemž byly vytlačeny nizozemské a britské naftové společnosti severoamerickými, které roku 1919 získaly většinu koncesí. Ve 20. letech došlo k největším migracím do měst na pobřeží a v oblasti ropných polí. Těžba ropy se stala klíčovým odvětvím ve státní ekonomice na úkor ostatních sektorů, které zaostávaly a Venezuela se stala závislá na dovozu ostatního zboží. Světová hospodářská krize zapříčinila poklesl vývozu kaka a kávy a došlo k inflaci. Pokusem o její zmírnění byla smlouva Tinoco.³¹ Nebýt Gómezovy smrti nejspíš by krize zapříčinila i jeho pád, protože do té doby všechna povstání utápěl v krvi.³² Od roku 1937 pak vykrytalizovaly nové politické strany.³³

V rámci zahraniční politiky se země orientovala hlavně ke Spojeným státům, kromě toho vstoupila během 20. století do řady mezinárodních organizací. Můžeme je rozdělit na celosvětové a (sub)kontinentální. Z těch celosvětových byla zakládajícím členem OPEC (1940) a OSN (1945). V rámci amerického kontinentu dodnes existuje OAS (Organización de los Estados Americanos) se sídlem ve Washingtonu. Od jejího založení v roce 1890 byla několikrát přejmenována. Po druhé světové válce uzavřely členské státy v Riu de Janeiru tzv. Meziamerickou dohodu o vzájemné pomoci (1947).³⁴ V druhé polovině 20. století docházelo k hospodářské integraci Latinské Ameriky. Nejdůležitějším sdružením bylo ALALC (Asociación Latino Americana de Libre Comercio), založené roku 1960. Tato asociace měla za cíl vytvořit pásmo volného obchodu, brzy se ale ukázalo, že výhody přináší hlavně hospodářsky nejvyspělejším členům a těm zaostalejším naopak nepomáhá vůbec. Venezuela stála někde uprostřed.³⁵ Charta z Viña del Mar zdůraznila zásady spolupráce s USA, které měly zaručit hlavně to, aby každá země zůstala politicky,

³⁰ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, s. 410.

³¹ Šlo o to, že banky měly nakupovat dolar za méně bolívarů než prodávat, s rozdílem cca 0,03 bolívaru. Výsledek byl jen dočasný a v lednu 1935 od dohody odstoupily naftové společnosti: Standard Oil Company, Venezuela Gulf, Royal Shell.

³² POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, 493 – 495 s.

³³ Republikánská pokroková strana, Republikánská unie a strana buržoazie Demokratická Akce. Také svou stranu zpevnili komunisté.

³⁴ JUNGBAUER, R.: *Meziamerický systém a kolektivní bezpečnost*, in: *Latinská Amerika: dějiny a současnost*.

³⁵ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, 642 – 643 s.

hospodářsky a kulturně svobodná. Své zdroje mohla využívat podle svého uvážení. Také měla zaručit že nedojde k finanční spolupráci s vojenskými nebo politickými závazky. Dále žádný stát nesměl přistoupit k opatření, které by ohrozilo rozvoj jiného státu.³⁶

Po druhé světové válce přicházeli do Venezuely přistěhovalci z Polska, Maďarska i Československa odkud je přivedl nesouhlas s komunistickými režimem. Nejvíce přišlo Italů, dodnes je italština nejpoužívanější jazyk po španělštině a angličtině. Od konce 50. let 20. století do Venezuely proudili emigranti také ze sousedních států, především z Kolumbie, Ekvádoru a Chile. Od 90. let dochází naopak odlivu populace, a to kvůli špatné ekonomické situaci, nezaměstnanosti a kriminalitě.

1.4 Povědomí o Venezuele v českých zemích od 20. století

Prokazatelnou přítomnost Čechů (Slováků) ve Venezuele staršího data prezentuje E. St. Vráz a pravděpodobně Čestmír Loukotka, čemuž napovídá publikace o místních indiánských jazycích.³⁷ Kromě vydaného cestopisu šířil Vráz poznatky z cest také na veřejných přednáškách a pravidelně obohacoval muzejní sbírky. Jako první člověk, který ve Venezuele fotografoval, bezpochyby zapůsobil na představy o této zemi. V cestopise jako mozaiku poskládal obraz země z jednotlivých postřehů a subjektivního hodnocení mentality Venezuelců jejich vzhledu a chování. Upozornil na vnitropolitické problémy a všude přítomnou korupci. A to všechno zasadil do popisu místní přírody. Nyní krátkou ukázkou o místní kriminalitě a represích. „*Vraha otce početné rodiny, odvedou do Ciudad Bolívaru na dva tři měsíce nucených prací, pak jej odvezou lodí do západní Venezuely a zařadí do vojska. Leda by měl peníze. Pak jej nedrží vůbec a co nejdříve pustí domů.*“ Dále zkušenost ze zlodějem: „*Zloděj, jenž mi v Maturinu ukradl balík balaty, přišel druhý den s čepicí a*

³⁶ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, 638 – 639 s.

³⁷ Čestmír Loukotka, (1895 – 1966), český lingvista a amerikanista, kulturněhistorický publicista. Studoval indiánské jazyky především jihoamerických domorodců (vedle toho i jazyky australskými, papuánskými a formózkými). Zajímal se taky o kulturu a historii původních obyvatel Ameriky. Dílo: *Klasifikace jihoamerických jazyků*, Praha 1968

*puškou – odznaky policisty – hlídat mou lod'ku.*³⁸ Jaké povědomí o zemi mohl čtenář asi získat?

Oblast dnešní Venezuely se stala předmětem zájmu českých badatelů především v druhé polovině 20. století. V 50. letech se zde pohyboval diplomat Miloš Veselý, který podal o zemi obraz v cestopisné knize *Cesty k Eldorádu: Dnešní Venezuela* (1961). Dále připomínám etnologické spisy Mnislava Zeleného.³⁹ Velkou část práce zasvětil studiu mezi domorodými komunitami ve venezuelské Guayaně u brazilských hranic. V orinocké deltě jako vedoucí československé vrtné expedice působil geolog Vladimír Plešinger, kde v letech 1974 až 1980 hledali ložiska rud a uhlí. Poznal velkou část venezuelské Guayany až po horní tok Orinoka. Po návratu vydal cestopis *Ztracené Eldorádo* (1983) a poslední jeho publikace je z prostředí vodopádu Salto Angel – Anděl v Ďábelských horách (2002). Kromě toho v časopisech jako *Lidé a Země* apod. informuje o aktuálních problémech týkajících se ekonomické nebo demografické situace současné Venezuely. Vedle toho poutala a poutá Venezuela a Orinoko zájem českých expedic, přednostně organizovaných Moravským zemským muzeem v Brně (Expedice Orinoko). To vše proběhlo v 90. letech. Z publikujících autorů uvádím zoologa Miroslava Šebelů⁴⁰ a malíře a ilustrátora Jana Dungela.⁴¹ Závěrem k české literatuře zmiňuji bohaté i popularizující dílo geologa Jiřího Jiráňka,⁴² který se věnuje Venezuele 20. století jako celku.

Všichni výše vyjmenovaní publicisté se historií Venezuely zabývají jen okrajově. Doposud mezi monografiemi českých iberoamerikanistů nefiguruje souhrnná práce kulturně-historického vývoje vymezená prostorem Venezuely. Dílčí kapitoly z venezuelské historie najdeme například v rozsáhlé práci Polišenského a kolektivu autorů *Dějiny Latinské Ameriky*. Vybranými tématy z dějin Venezuely byly boj za nezávislost, spolu s tím osobnost Simóna Bolívara, mezinárodní vztahy obzvláště se Spojenými státy americkými a jejich imperiální politika v Latinské Americe. O venezuelské umění nebo naopak české umění ve Venezuele se zajímá Pavel Štěpánek.⁴³ Pozornost si Venezuela

³⁸ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 18.

³⁹ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik*, Praha 1994.

⁴⁰ ŠEBEL, M.: *Barvy a vůně Orinoka*, Brno 1995. Týž.: *Orinocký deník*, Brno 1995.

⁴¹ DUNGEL, J.: *Tam, kde loví jaguár*, Praha 1996.

⁴² JIRÁNEK, J.: *Kolik je guayan?*, Praha 2012.

⁴³ ŠTĚPÁNEK, P.: *Cruces de la cultura venezolana y la checa en el curso de la historia : relaciones histórico-artísticas entre Venezuela y la República checa (Checoslovaquia) : artes plásticas, literatura,*

získala u exilových studií. V 90. letech se také poprvé u nás vydaly povídky exulanta Viléma Špalka, který žil od roku 1948 v Caracasu a pod pseudonymem Gran Embustero publikoval povídky o venezuelském prostředí a myšlení v edici Sklizeň.⁴⁴ O politickou situaci ve Venezuele jeví neustále zájem politologové⁴⁵ a česká periodika od 90. let sledovala především dění kolem již zemřelého prezidenta Huga Chavéze a ropného hospodářství. Druhým nejčastějším tématem byly domorodé komunity Yanomamů na brazilských hranicích.

2 Orinocké povodí

Na několika dalších stranách chci čtenáře seznámit s Orinokem a shrnutím obecných informací z celého jeho povodí usnadnit postup ke studiu jednotlivých úseků řeky, které koncepčně rozdělují na tři části: deltu s dolním tokem, střední tok a horní tok. V každé z nich vymezím geografický prostor, který bude blíže zkoumán z historického a etnografického hlediska. To vše doplním o záznamy z cestopisných pramenů.

Při pohledu na podrobnější mapu státu Venezuela naší pozornosti jistě neunikne orinocký „oblouk“, kterému kartografové s postupem času dali ostřejší a vlnitější tvary. Celý veletok je dlouhý 2 140 km.⁴⁶ Převážně protéká územím Venezuely, jeho střední tok tvoří přirozenou hranici s Kolumbií a jeho pramen sahá na hranice s Brazílií. Spletitý říční systém Orinoka odvádí většinu vody do Atlantiku. Celkově se jeho povodí rozprostírá na přibližně 1 085 000 km².

Veletok protéká ojedinělými typy krajiny. Z obou stran do Orinoka ústí desítky řek nabízejících celou škálu přírodních kuriozit, rozmanité druhy fauny a flóry. Přítok pravostranné řeky Caroní, Churún je spojen se světově proslulým nejvyšším vodopádem

música (siglos XVII-XX), Olomouc 2004.; Týž: *České umění ve Venezuele*, in: *Ateliér*, roč. 6, č. 23, s. 9.; Týž: *Muzea v Caracasu*, in: *Antique*, roč. 4, č. 2 1997, s. 42 – 43.

⁴⁴ *Sklizeň svobodné tvorby*, od 50. let v Hamburku.

⁴⁵ DVOŘÁKOVÁ, V.; BUBEN, R. a NĚMEC, J.: *Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*; KUNC, J.: *Model Venezuela: Revoluce, dekonsolidace demokracie, nebo antipolitická politika?*, in: *Politologická revue*, roč. 5, č. 2. 1999, 87 – 113 s.

⁴⁶ ŠEBELA, M.: *Orinocký deník*, Brno 1995. s. 7.

Salto Angel (979 m). Břehy povodí obývají početné i menší etnické skupiny. Například v oblasti mezi toky Ventuari a Caura žije skupina *Makiritáriů* (Yécuana), s kterými kreolové pěstovali obchodní kontakty od dávných dob. Z levostranných přítoků přivádí řeky Apure a Meta vody až ze vzdálených And. Od soutoku Mety a středního toku Orinoka hlouběji na území Kolumbie jsou usazeni *Guajibové*. A konečně do horního toku se vlévá řeka Casiquiare, propojující orinocké s amazonským povodím, pozoruhodná svým zvláštním jevem – bifurkací. Její prozkoumání bylo jedním z důvodů výpravy do tropické Ameriky Alexandra von Humboldta.

Na přelomu 18. a 19. století byly orinocké břehy osazené desítkami redukcí. Od 16. století zde působily misionáři z řádů františkánů a kapucínů, později i jezuitů. Síť misíí pokrývala Orinoko s jeho přítoky až po osadu Esmeralda na horním toku a téměř plynule navazovala na síť redukcí v povodí Rio Negra a Amazonky. Takový stav alespoň zažil A. Humboldt s Bonplandem. E. St. Vráz se do těchto končin dostal v době úpadku, kdy populace indiánů jím navštívených osad byly výrazně slabší. „Věděl jsem, že i Humboldt před sto lety cestoval pohodlněji, než se kdy já mohu nadít. Za dob Humboldtových byla nejen horní část Orinoka hustěji osídlena indiánským obyvatelstvem, ale od Borgy až k San Cárlosu na Rio Negro bylo roztroušeno několik misionářských stanic. Mě však očekával kraj zpustošený revolucí...“⁴⁷ Demografický vývoj nezaniklých osad můžeme sledovat ze statistik zachycující poslední století, během kterého zájem o domorodé obyvatele výrazně vzrostl, a díky tomu se populace indiánů usazených v misiích sledovala pravidelně.⁴⁸

2.1 Kartografie

Samostatnou kapitolu si zaslouží i postupný vývoj kartografického materiálu zakreslující orinocké řečiště. Staré mapy do 18. století jsou projekcí vycházející spíše z dohadů a legend, než ze skutečné znalosti. Na věrohodnosti zakreslené informace získaly až v druhé polovině 18. a především v 19. století.

⁴⁷ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 17.

⁴⁸ ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispánica: culturas de las naciones*, s. 658, 659.

V prvních kartografických dokumentech Nového Světa byla věnována pozornost jen pobřeží, tak jak bylo u portolánových map zvykem. K zakreslení orinockého toku docházelo až po zmapovaných prvních pokusech Ordáze a jeho následovníků proplout do vnitrozemí. Nové objevy z průzkumných plaveb se na mapách promítaly se zpožděním. Stále se vydávaly mapy sestavené dávno před Ordázovou plavbou, na kterých byla jen orinocká delta, popřípadě krátká část dolního toku. Příkladem toho je mapa Ameriky Benátčana Martyra, publikovaná až po jeho smrti.⁴⁹ Orinoko proslulého Ortelia je zakresleno jako kanál delty Caño Manamo protažený k jihu, jako by navazoval na pravostranný přítok Caroní. Ani zatím nic nenaznačuje tomu, že se jedná o mohutnou řeku. Naopak Cumánu protíná neexistující veletok zaznačený hlouběji do vnitrozemního prostoru.⁵⁰ Po shlédnutí několika mapových dokumentů sestavených nebo vydaných v 16. století mohu jen konstatovat, že má zeměpisná znalost orinockého regionu velké nedostatky. V podstatě se jedná jen o informaci upozorňující na to, že v těch místech existuje řeka, kterou ani nejmenují. Často jediné popisky v povodí naznačují polohu domorodých Karibů, s kterými byli Španělé v kontaktu od počátku conquisty. Výjimečná je východně orientovaná mapa sira Raleigha, s četnými rameny po obou březích. Pochopitelně se mnohdy rozchází se skutečností. Už jen v profilaci toku, který se táhne od jihu k severu bez výraznějšího zatáčení. Oproti předchozím znamená posun v poznávání povodí a především je výsledkem skutečné přítomnosti autora ve zmapovaném prostoru. Walter Raleigh byl první a na dlouhou dobu jediný, kdo v deltě zachytil čtyři hlavní kanály. Výjimečné je také množství popisků lokalizující domorodé národy. Například mezi kanálem delty Manamo a řekou „Europa“ umístil „Arawakai“. Figuruje tu také španělská zkomolenina Karibů „canibales“, podle mapy usazených na pobřeží Parijského zálivu v ústí řeky dnes nazvané San Juan. Hlouběji ve vnitrozemí na levém břehu v povodí přítoku Caris zapsal „caribes“, a tak bych mohla pokračovat nadále.⁵¹ Někteří kartografové z mapy pravděpodobně čerpali v následujícím století.

Kartografický materiál ze 17. století poskytuje již více zeměpisných informací. Jejich přesnost ale utrpěla zejména v případě, kdy měli orinocký prostor zakomponovat do

⁴⁹ Pietro Martire d'Anghiera (1457 – 1526), od roku 1524 působil jako opat na Jamajce. MARTYR, P.: *De orbe novo decades VIII 1: 95 000 000*, Paris 1534.

⁵⁰ ORTELIUS, A.: *Americae sive Novi Orbis nova descriptio*, Antwerp 1587.

⁵¹ RALEGH, W.: *Chart of Guiana with River Orinoco and Maranon or Amazon, [1595?]*, Copy of Original in the Library of U. S. Geological Survey, Washington, D. C.

plochy kontinentu. Lépe na tom byly některé z map, které vymezovaly jen severní část Jižní Ameriky nebo přímo historická území dnešní Venezuely.⁵² Znovu s důrazem na řečiště Orinoka jsem zaznamenala tři výrazná specifika, která jsou v tomto období pro všechna kartografická díla společná. Jedná se o vyobrazení delty formované množstvím ostrůvků. Tok se odtud mírně stáčí jihozápadním směrem a velmi brzy prudce na jih. Nemá tak zdaleka svou charakteristickou profilaci oblouku. Zakresleny jsou více levostranné přítoky, přičemž není zřejmé o jaké se ve skutečnosti jedná. Na pravém břehu zase bývají zakreslena velká jezera „Casipa“. Naprosto do očí bijící je legendární „Lac de Parime“ nebo „Logo Parima“, které dokonce někdy vydávají za moře a zpravidla na severozápadě od něj umisťovali bájně „El Dorado“.⁵³ Někteří kartografové bájně jezero považovali za zdroj Orinoka.⁵⁴ Naopak jiní se ani orinockým pramenem nezabývali a propojili Orinoko s povodím Amazonky dávno před prokázáním této skutečnosti.⁵⁵ O podobné možnosti se uvažovalo už dávno. Vodní propojení k Tichému oceánu hledal už ve 30. letech 16. století Diego de Ordás, dostal se ale jen po ústí Mety, odkud už nemohl plout dál. Propojení těchto dvou povodí bylo snazší z druhé strany, což absolvovali prapůvodní obyvatelé, kteří se poté na březích Orinoka usadili. Alexander von Humboldt dokonce v deníku poznamenal, že o propojení Ría Negro s jinou mohutnou řekou na severu mluvili už nizozemští kolonisté v 16. století.

Přestože lze v 18. století zaznamenat jistý posun, stále existují výrazné odchylky mezi jednotlivými kartografickými díly. Nalézt se dají i při komparaci map ze stejné doby, jen jiného původu. Například na mapě z britské dílny z roku 1747 je zakresleno jen Dolní Orinoko.⁵⁶ Mapa francouzského kartografa znázorňuje celé Orinoko až k pramenům, avšak s výraznou odchylkou, což vypovídá o naprostém odhadu.⁵⁷ Podobně je na tom mapa opět z pařížské dílny z roku 1785.⁵⁸ Všechny tři byly součástí atlasů. V pozdějších kartografických dílech je tedy zaznamenán pokrok většinou v protažení toku. Věrné

⁵² SANSON, N.: *Partie de Terre Ferme ou font Guiane et Caribane 1: 5 500 000*, Paris 1656.

LISLE, G.: *Facsimile: Northern Partion of South America 1: 9 000 000*, Washington D. C. 1703.

⁵³ SPEED, J.: *America 1: 600 000*. London 1626.

SANSON, N.: *Amerique meridionale 1: 26 500 000*, Paris 1650.

⁵⁴ ANDUZE, P. J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*. Caracas 1960, s. 389.

⁵⁵ LISLE, G.: *Facsimile: Northern Partion of South America 1: 9 000 000*, Washington D. C. 1703.

⁵⁶ BOWEN, E.: *Terra Firma Caribbean 1: 6 800 000*, London 1747.

⁵⁷ ANVILLE, J. B.: *Amerique Meridionale 1: 6 300 000, Northern section*, Paris 1748.

⁵⁸ BONNE, R.: *Terre Ferme, Guyane 1: 11 000 000*, Paris 1785.

zobrazení však dosahuje jen po soutok Orinoka s řekou Casiquiare a odtud dál byl tah řeky zřejmě odvozen od dobových představ. Profilace řeky se na jednotlivých mapách rozchází a skutečnosti odpovídají jen výjimečně. Často byla vyznačená teritoria domorodců a tak tyto záznamy na mapách vypovídají o tom, která etnika a kdy byla známá a která nikoliv. V povodí horního toku se tak ještě do druhé poloviny 19. století neseťkáme s lokalizací Yanomamů.

Pramen Orinoka v místech Serra Parima pravidelně značili od počátku 19. století. Kartografové již byli opatrnější a zdroj naznačovali přerušovanou čarou. Pomineme-li to, že to byly jen předpoklady a zaměříme-li se na ostatní zobrazení toku, asi nejpřesnější jsou mapy německé provincie.⁵⁹ Na tom měly bezpochyby podíl výsledky Humboldtovy výpravy.⁶⁰ Naopak americká mapa z roku 1818 se vrací k variantě zdroje Orinoka jako jezera Logo Parima.⁶¹ Poměrně přesná se zdá být mapa z Národního atlasu Venezuely.⁶² Umístění pramene se na mapách z první poloviny 20. století příliš nemění, stále se předpokládá, že pramen je jen jeden a tak jej i zakreslovali. Přesné zaměření zdrojů během expedice roku 1951 se promítlo na mapách z 60. let.⁶³

2.2 Misijní aktivity

Na rozdíl od zbývající části „severní poloviny“ Latinské Ameriky se španělská správa upevnila na venezuelském území o desítky let později. K intenzivnímu osídlování docházelo až od druhé poloviny 16. století a v první řadě se jednalo o karibského pobřeží. V poslední třetině století se rozšiřovala i na dolní tok. Začátky pronikání do vnitrozemí nebyly vůbec snadné a o kladný výsledek se zasloužili až příchozí misionáři.⁶⁴ V poslední

⁵⁹ ZIEGLER, J. M.: *Sud Amerika* 1 : 15 000 000, Winterthur 1864.

⁶⁰ BRUE, A. H., HUMBOLDT, A.: *Carte generale de Colombie, de la Guyane Francaise, Hollandaise et Anglaise* 1 : 7 800 000, Paris 1826.

⁶¹ CAREY, M.: *South America, Venezuela, Guayana, French Guinea, Surinam* 1 : 5 150 000, Philadelphia 1818.

⁶² CODAZZI, A.: *Atlas fisico y politico de la Republica de Venezuela* 1 : 5 300 000, Caracas 1840.

⁶³ *Pergamon World Atlas* 1 : 5 000 000: *Ecuador, Colombia, Venezuela, Guiana*, Pergamon Press Oxford 1967.

⁶⁴ BAYLE, C.: *El alumbrado litúrgica en las Indias españolas*, in: *Misionalia Hispanica*, consejo Superior de Investigaciones científicas, Patronata Menedezy Pelayp año VI, No. 13.; *Documentos Jesuíticos relativos*

čtvrtině 17. století se začala realizovat nová strategie dobývání vnitrozemí po vodě. Šlo o další rozšiřování sítě redukcí, která měla navázat na již fungující misie na dolním toku a pokračovat podél řeky Mety a po březích středního toku. Později byly osady zakládány i na horním toku a jeho přítocích. Misijní aktivity byly nejdříve v rukou františkánů a kapucínů. Jezuité se zde usazovali od osmdesátých let 17. století, ale natrvalo se uchytili ve třicátých letech v 18. století.

Ke konkrétním redukcím se vyjádřím až v jednotlivých kapitolách věnujícím se podrobně úsekům orinockého povodí. Teď jen shrnu obecné informace, jak redukce fungovaly a vypadaly. V podstatě byly založeny na jednotném modelu. Mírně se lišily jen v ohledu na jejich funkci, velikost a vliv. Jejich zdar se odvíjel především od usazených domorodců. V prvních fázích jejich populace v redukcích kolísala. Domorodci se často vraceli ke starému způsobu života, v kterém hrála jejich nezávislost důležitější roli, než výhody přinášející život v misiích. Navíc ani není třeba dodávat, jaká a nezvyklá pracovní zátěž na ně byla kladena. Další příčinou byly pohromy v podobě epidemií a nebo útoků jiných etnických skupin.⁶⁵

Redukce byly samostatné hospodářské jednotky. Kromě toho, že zde byli indiáni vedeni ke křesťanství a vychovávaní k civilizovanému životu. Učili je také zpracování kovů, zemědělství, chovu dobytka. S těmi, kteří se v misiích odmítali usadit, byly udržovány směnné obchody. Většinou za produkty jako maniokové pečivo nebo kukuřici a ostatní plodiny. Obchody byly pod správou prokurátora Orinockých misí, který z jejich výnosů vyplácel duchovní a vojáky. Vojákům se výživa strhávala z platů. Jejich přítomnost v redukcích byla žádoucí a po tragických zkušenostech s Kariby se posádka navyšovala i z řad usazených domorodců. K lepší bezpečnosti redukcí a jejich statků byla stavěna opevnění nebo rovnou strážní pevnosti. Opevnění měla zpravidla jeden vstup tvořený úzkou, předsunutou a zvednutou kamennou formací a stráž ve věžích měla pod kontrolou možné nebezpečí přicházející od vody.

Samotná zástavba redukcí se obvykle formovala v obdélníkovém tvaru kolem veřejného prostranství. Kostel byl hlavní budovou umístěnou na čelní straně náměstí nebo

a la Historia de la Compañía de Jesús Venezuela, Biblioteca de la Academia Nacional de Historia, Fuentes para la Historia Colonial de Venezuela.

⁶⁵TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, 216 – 220 s.; MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco s. XVII*, 156 – 212 s.

na pahorku. Uvnitř byla hlavní loď rozdělena pro jednotlivá pohlaví a oltář byl na boku. Poblíž chrámu stávala kaple zemřelých. Na usedlostech patřících pod redukce kostel nahrazovaly kaple. Další budovou byl dům misionářů, některé měly poschodí a dokonce i balkón. Poblíž kostelů stavěli ještě školy. Součástí systému byly budovy na uchování zásob a spižírny byly často spojeny s kuchyní. Dále se vyskytovaly různé řemeslné dílny na zpracování kovů, lisovny, truhlářství a pece na výrobu cihel i tašek. Pece byly až pozdější záležitostí z doby, kdy došlo k vyhostění jezuitů. Tehdy starý stavební materiál: *bahareque* - stěny z propleteného proutí a bláta, střešní krytina z palmového listí, postupně nahradily vepřovice, pálené cihly, kámen a vápno. Kaple a kostely architektonicky ožily a začaly se u nich uplatňovat oblouky, klenby, sloupy, průčelí, portály atd.⁶⁶

2.3 Etnografická klasifikace

Budeme – li postupovat od velkého celku k jednotlivým článkům etnika tohoto prostoru, musíme začít od daleko rozsáhlejší kulturní oblasti – Velké Amazonie. Ta se rozkládá v mohutném povodí Amazonky a Orinoka. Jeho dolní a střední tok vymezuje oblast na severu, na západě východní pásmo And, na východě zabírá území Brazílie a na jihu sahá ke Gran Chaku. Na ni navazuje Karibská oblast, zahrnující kultury severní části dolního povodí Orinoka, karibské pobřeží Mezoameriky od Panamské šíje po Yucatán a především všechny ostrovy Karibského moře.

Na základě archeologických výzkumů a hlavně nálezů keramiky na dolním toku Amazonky, na ostrově Marajó, na dolním toku a v deltě Orinoka,⁶⁷ došli vědci k závěru, že kolébkou velkých indiánských skupin *Aravaků* (Arawacos) a Tupiů byl soutok Amazonky a Ria Negra. Odtud se lidé rozptýlili v několika vlnách. Konkrétně k Orinoku směřovala až ta druhá vlna ve 3. tisíciletí př. n. l. Předkové Aravaků tehdy propluli řekou Casiquiare, kanálem spojujícím Rio Negro a Orinoko. Ve vnitrozemí najdeme doposud Aravaky na přirozené hranici dnešní Venezuely a Kolumbie, kterou tvoří střední tok Orinoka. Jsou

⁶⁶ MORA, G. F.: *Reduccion y haciendas jesuiticas en Casanare, Meta y Orinoco* sg. XVII, 182 – 212 s.

⁶⁷ Charakteristická keramika ze sídliště Saladero (1000 – 700 př. n. l.) a Barrancas (700 př. n. l. až 1000), kterou přinesli v 6. až 10. století asi aravacky mluvící zemědělci i na karibské ostrovy.

usazení více na kolumbijském území po ústí přítoku Meta, avšak obývají i část horního orinockého toku. Ostatní Aravakové dosáhli až delty, odkud dále osídlili i ostrovy Karibského moře. Tady jim byli dlouho postrachem agresivní *Karibové* (Caribes), další významná etnická skupina rozpínající se z Guayanské vysočiny severním a severozápadním směrem. Aravaky zatlačovali severním směrem ještě v době conquisty. Na území dnešní Venezuely se můžeme setkat s potomky Karibů v povodí ústí Orinoka a ve středu země, v Guayanské vysočině při povodí řek Caura a Ventauri. Většina Karibů usazených na ostrovech podlehla conquistadorům. Ti přeživší, se smísili s černochy a říká se jim Garifové.⁶⁸

Nejvyužívanějším sjednocovacím aspektem pro klasifikaci jihoamerických domorodců je jejich jazyk. Na vývoji etnografie se podílel i český vědec Čestmír Loukotka. V prostoru Venezuely indiány rozdělil na dvě hlavní skupiny Aravaků a Karibů. Zbytek na menší skupiny.⁶⁹

Poslední výzkumy člení jazyky původních obyvatel Venezuely do jedenácti tříd. Z toho je šest jazykových rodin, čtyři samostatné skupiny a jako poslední zanikající izolované jazyky. Řeč Aravaků a Karibů patří k dvěma nejpočetnějším a stejnojmenným jazykovým rodinám.⁷⁰ Na menším území povodí Horního Orinoka se nachází jazyková rodina *saliva*. Naopak rozsáhlé území horního toku sousedící s Brazílií obývají domorodci málo početné samostatné jazykové skupiny *yanomami*.⁷¹

3 Dolní Orinoko (Bajo Orinoco)

Když mořeplavci spatřili orinocké ústí, přimělo je svou rozlehlostí a mohutností toku předpokládat, že se jedná o kontinent. Navíc se do té doby s něčím takovým ve

⁶⁸ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, 13 – 14; 88 s.

⁶⁹ *Klasifikace jihoamerických jazyků*, Praha 1968.

⁷⁰ Do arawacké jazykové rodiny patří jazyky *paraujano*, *baniva*, *baré*, *kurripako*, *lokono*, *piapoko*, *warekena* a *guajiro*, s celkovým počtem cca 318 tisíc rodilých mluvčích. Ke karibské rodině náleží jazyky *kumanagoto*, *kapoto*, *kapón*, *chaima*, *panare*, *japreria*, *kariña*, *pemon*, *yawarana* a *qequana*, součtem do 70 tisíc mluvčích.

⁷¹ Asi 11 tisíc indiánů hovořících jazyky *piaroa* a *mako*, z rodiny *saliva*, žije v oblasti kolem Puerta Ayacuha.

Mluvčí jazyku *yanomami* čítají cca 15 tisíc. Více: OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*, in: *Revista Venezolana de Ciencia Política*, č. 39, 2011 100 – 106 s.

známých krajích nesetkali. Jistěže nový kontinent skrýval ještě něco mohutnějšího, Amazonku. Avšak okamžik objevení delty orinockého veletoku je zároveň prvním okamžikem historie Venezuely v dějinách rané hispánské nadvlády. Počáteční průniky do vnitrozemí byly iniciovány touhou po objevení bájného Eldoráda. Tato legenda, zdá se, přiměla dobrodruhy plout hlouběji než jakékoliv jiné motivy. Snad ještě myšlenka, že některý z levostranných přítoků protíná jihoamerický kontinent až k pobřeží Tichého oceánu motivovala k odvaze plout po neznámých orinockých vodách. Tyto motivy sem dovedly v 16. století námořníky Juana Carnepa a po něm Diega Ordáze, který doplul údajně až po ústí řeky Mety. Skutečně na starých mapách je jedním z mála pojmenovaných přítoků. Dalším, kdo se na orinockých dolních vodách ocitl, byl Alonzo de Herrera. Splavnost velké části toku snadno umožňovala plout hluboko do vnitrozemí, zatím ale nelze těmto plavbám přisuzovat zvláštní objevnou hodnotu. Ke skutečnému průzkumu vnitrozemí nedocházelo až do doby intenzivního osídlování v druhé polovině 17. století.

3.1 Geografické vymezení

Poříčí Dolního Orinoka leží na východě Venezuely a zasahuje i do její centrální části. Podle současného federativního uspořádání protéká pěti státy. Na severovýchodě levý břeh tvoří přirozenou hranici států Guárico, Anzoátegui a na východě státu Monagas. Pravý břeh limituje jihovýchodní stát Bolívar. Průtok vody dolního toku je jako součet průtoků Volhy a Dunaje dohromady.⁷² Nakonec se orinocký veletok rozlévá do spletitého systému řek, kanálů, potoků a lagun ve státě Delta Amacuro.

Hladiny vod delty zabírají 18 810 km². Dělí je tisíce ostrůvků, z velké části vytvořených naplaveninami. Levostranné koryto Caño Manamo odvádí prostřednictvím řeky El Tigre vody státu Monagas do Parijského zálivu. Kanál Caño Macare se vlévá do průlivu mezi státem Delta Amacuro a ostrovem Trinidad, kterým proplul i Kolumbus. Nazvali jej Boca de la Serpiente („Hadí tlama“). Zbylé mohutné kanály jako Araguaimujo

⁷² Všechna uvedená čísla jsou pouze přibližná. Uvádím je jen pro představu. V různých publikacích se liší, někde je raději ani nezmiňují.

ústí napravo přímo do Atlantiku. Deltu a její okolí Vráz během svého pobytu navštívil několikrát.

Krajinu v poříčí řek Guanipe a Tigre popsal jako krajinu savan ohraničených hustým pralesem, jehož místy přerušují *calles* – vyschlá řečiště, která se v období dešťů mění na řeky. Lov nebo sběr je proto vhodný jen v suchých měsících březnu a dubnu.⁷³

Díky přístupu k oceánu, pro což slouží hlavně koryto Caño Macareo, se dolní tok s deltou využíval a využívá k vodní přepravě nákladů z celé severní části Jižní Ameriky. Říční plavba po Dolním Orinoku a přítoku Apure zajišťovala propojení osídleného vnitrozemí Venezuely. Staletí si však břehy Orinoka zachovaly poněkud klidný ráz, dalo by se dokonce říct, že zaspaly v čase. Až rozmach těžby ropy v blízkosti delty naprosto změnil tvářnost krajiny. Kovové věže pokrývající ropná pole, moderní říční, pozemní i vzdušná infrastruktura v ničem nepřipomínají poměrně nedávnou minulost kraje.⁷⁴ Tradice osídlení v severních státech Venezuely je dlouhá. Stejně tak kraj protnutý Dolním Orinokem se vyznačuje oproti zbytku povodí ve vnitrozemí hustou sítí měst, která však se vzdáleností od ropných nalezišť řídne, a tak se nejvyšší aglomerace velkoměst drží v první řadě na karibském pobřeží.

Část dolního Orinoka daleko od Ciudad Bolívaru již protéká pralesní krajinou. Tady plavbu znepříjemňují větry *fugas* a *bolimas*, které přicházejí náhle po proudu. Kromě větrů Vráz líčil silnou bouřku zvanou *chubascos*, která kácí suché stromy, láme větve a vody rozbouří jako moře.⁷⁵

3.2 Historie osídlení

V počáteční fázi se osídlování delty vedlo z center Cumána, založené roku 1570 a ze Santo Tomé de Guayana. Historie indiánského obyvatelstva tohoto regionu je sloučená s historií indiánů severovýchodní Venezuely obecně. Při prvních kontaktech s Evropany

⁷³ *Pampou a pralesem*, s. 59.

⁷⁴ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, 360-361 s.

⁷⁵ *Pampou a pralesem*, s. 76.

byli příslušníci místních etnických skupin⁷⁶ využíváni jako otroci k těžkým pracím a tak to trvalo celé 16. až do poloviny 17. století. Tehdy začali přicházet misionáři.

Conquista se rozšiřovala po celém pobřeží Karibiku a po březích Orinoka, na kterých byly usazené skupiny Karibů, „*Cumanagoto*“ a „*Chaima*“. V jejich přirozeném prostředí se vytvářely rozsáhlé sítě aliancí, jednotně organizovaných a řízených ze Španělska. Tento systém se ale až do poloviny 17. století nebyl schopen krystalizovat po celém území severovýchodu „*Tierra Firme*“. Až s příchodem františkánů a kapucínů v roce 1650 se duchovní conquista mohla úspěšně rozšiřovat. Misionáři působili od Piritú po údolí Cumanacoa a během jednoho a půl století se jim podařilo vytvořit desítky redukcí. Velkou zásluhu na tom stále měly ozbrojené síly. Domorodci byli prakticky nuceni násilím k usazování v misiích. Přitom nikdo nebral ohled na odlišné zvyky jednotlivých skupin ani na problematiku vztahy mezi nimi. Tímto přístupem si proti sobě indiány popudili.

Expanzi misijních osad se nejvíce bránili v oblasti řek Guarapiche, Guanipa a Tigre, osazené Kariby a několika segmenty jiných etnik jako *Cumanagoto*, *Palenques*, *Chaima* a *Paria*. Nevraživost vůči Španělům podporovali i sousedící evropští osadníci, jako Francouzi z Malých Antil a Holanďané od řeky Esequibo, kteří indiánům za jejich produkty měnili zbraně. Nad zmíněným územím získaly španělské orgány úplnou kontrolu až po té, co se roku 1730 dohodly s ostatními skupinami usazenými u kanálů ústí, které byly do té doby s „problémovými“ Kariby zadobře. Poté se jim podařilo oblast dobýt a na teritoriu východních Llanos byla síť redukcí rozšířena až po deltu. Tam už přírodní podmínky nevyhovovaly způsobu života Evropanů (později kreolů). Specifická vodní krajina umožnila zdejším Waraům žít podle sebe a bez větších zásahů španělské správy, která naprosto ovládala jinak celé území severovýchodní Venezuely. Misionáři, konkrétně kapucíni, se několikrát pokoušeli o stažení Waraů z delty do redukcí, nicméně bez většího úspěchu. V šedesátých letech 18. století se do projektu ovládnutí obyvatel ústí zapojil i guvernér José Remíz. Cíle mělo být dosaženo nátlakem rozmístěných armádních složek, které byly slučovány z řad ovládaných indiánů. Misie prezentující zdejší koloniální systém

⁷⁶ *Cumanagoto, Paria, Kari'ña, Cuaca, Tagare, Core, Chacopata, Guaiquerí, Piritu, Tomuza, Apotomo a Guaiquerí.* in: SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*, 31-42 s.

představovaly prostory kulturní kontroly a vykořisťování pracovní síly na farmách a statcích patřících k nim.⁷⁷

Kapucínské misie se rozkládaly po pravém břehu od Angostury až k velkému ústí a na druhé straně po Amazonas. Zdejší misionáři se dostávali do kontaktu se skupinami Karibů a stejně početných „Guayanos“. Většina indiánských vesnic Karibů se bránila usazení v redukcích a samostatně přetrvala až do osvobozenecých válek. Naopak „Guayanos“ žili pohromadě s jinými etniky relativně bez problémů. Docela početní Aravakové se nejdříve zdáli divocí jako Karibové, ale nakonec se usadili a stali se přátelskými. Někteří poddajní Waraové se usadili ve třech komunitách spolu s jinými národy. Evangelizaci kapucíni šířili také mezi skupiny v Guayaně⁷⁸, z kterých vznikly multietnické osady, například San Antonio na řece Caroní, založená 1724.⁷⁹ Dál na východě měli pozice Francouzi a Holanďané.

3.3 Nerostné suroviny a vodní spojení

Poměrně brzy po získání nezávislosti se přírodní potenciál Venezuely, konkrétně v poríčí Orinoka, stal středem pozornosti zahraničních zájmů a to zejména Spojených států amerických a ve Velké Británii. O nesmírném přírodním bohatství v severovýchodním regionu Venezuely se šířily historiky s příslibem snadných výdělků. Způsobily boom přirovnatelný ke snu o novém „El Dorádu“. Fabulace přitáhly na konci 19. století i vlnu novodobých kolonistů. Nadšení o místní krajině dokonce přineslo velkolepý projekt Henryho M. Price, který navrhoval vytvořit kolonii z bývalého seskupení misijních osad na Orinoku. Proklamoval tak 240 tisíc čtverečných mil neobdělané a pusté země v Guayaně a státu Amazonas jako rozsáhlou říši oplývající nerostným bohatstvím a půdou vhodnou pro pěstování čehokoliv.

⁷⁷ TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, 216 – 220 s.

⁷⁸ Guayana tvořila samostatnou provincii tak jako Trinidad do roku 1731, tehdy byla zahrnuta k provincii Nová Andalusie a správním centrem byla Cumaná. Po roce 1777, se stala znovu samostatnou provincii s centrem v Angostuře.

⁷⁹ ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispánica: culturas de las naciones*, s. 658, 659.

Region byl zcela odkázán na přirozenou vodní cestu, jejíž některé úseky byly splavné jen za určitých podmínek. Nutnost dopravního propojení celé severní části si venezuelská vláda velmi dobře uvědomovala, ale první projekty skončily neúspěchem. Už v roce 1818 získal admirál Luis Brión zvláštní privilegium k plavbě po Orinoku. Pro realizaci podobných plánů byl nezbytný zahraniční kapitál, proto byl o rok později uzavřen kontrakt s anglickým obchodníkem Jamesem Hamiltonem. I tentokrát nebylo dostáno závazkům a s dalšími plány se otálelo kvůli vnitropolitické nestabilitě. Novým impulsem staly od čtyřicátých let 19. století obchody se Spojenými státy americkými.⁸⁰ Šlo hlavně zlaté doly a exotické zboží, mezi něž patří specifické druhy stromů jako *Minilkara sapota (balatá)* a *Dipteryx punctata (sarrapia)*, rostoucí v lesích na pravém břehu Orinoka ve státě Bolívar.⁸¹ Cílem bylo také zajištění bezpečnosti v oblasti Yuruari, která patřila ke spomým územím ohledně vymezení hranic s britskou Guayanou.⁸²

Konflikt mezi Venezuelou a Guayanou vyvrcholil na konci 19. století, ale počátky má již ve 40. letech, kdy byla i přes protesty z venezuelské strany zanesena do mapy oblast Barima jako součást území britské Guayany. Tím získali Britové kontrolu nad ústím Orinoka i s jeho přírodním bohatstvím a nad obchodem vnitrozemí s celým severem Jižní Ameriky. Venezuelská vláda se nechtěla vzdát žádného území nárokovaného Brity, dokonce odmítla návrh, že se Britové vzdají oblasti Barima, když jim zůstane zbytek sporného území. To byl z britské strany poslední vstřícný krok, která své požadavky od té doby jen stupňovala. Po ustanovení britské vlády v Barimě s ní Venezuela přerušila diplomatické styky a vyslanec Rojas se rozhodl využít zájmů Spojených států amerických ve spekulované oblasti. V roce 1893 požádal USA o pomoc přičemž severoamerickým obchodníkům a průmyslníkům nabídl několik set čtverečných kilometrů. USA nebyly nadšeny z britské nadvlády nad ústím Orinoka, ale jejich postup nebyl takový, jaký Rojas

⁸⁰ Ze strany USA vyvinul iniciativu pro panamerické propojení pomocí železnice a celní unie už ve dvacátých letech státní tajemník James Blaine. Jeho myšlenka se v Latinské Americe ujala jen částečně. Projednávaly se tzv. reciproční doložky na suroviny jako cukr, čaj, káva, melasa a kůže. Konkrétně Kolumbie s Venezuelou (Velká Kolumbie) a Haiti odmítly o smlouvách jednat, proto byl jejich export do USA omezen. Více: POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, Praha 1979, 383 – 395 s.

⁸¹ *Balatá* - z kmene stromu dorůstajícího do výšky kolem 16 m se extrahuje latex a plody tvaru koule o průměru šesti cm chuťově připomínají hrušku. *Sarrapia* (silovoň) - strom vysoký 8 až 30 m, z jeho jader se získává aromatická složka kombinovaná např. s vanilkou jako příchut' do tabáků, vůně parfémů, vonných olejů atd. Dřevo obou má široké využití pro svou tvrdost a odolnost zejména proti vlhku.

⁸² BRICEÑO, T.: *Contratos de navegacion en el Orinoco (1847-1898)* in: *Comercio por los rios Orinoco y Apure durante la segunda mitad del siglo XIX*, 38 – 40 s.

očekával. Pro objektivní posouzení hranic byla vytvořena smíšená arbitrážní komise, v které nejprve chybělo venezuelské zastoupení. Po naléhání dosáhl Caracas alespoň jednoho člena. Po třech letech jednání byla uznána většina britských požadavků, jen ústí Orinoka zůstalo Venezuele. Fakt, že se USA postavily pouze za území, v kterém hájily jen své zájmy, trvale poznamenal venezuelsko–americké vztahy. To se projevilo v pozdější španělsko-americké válce (1898), kdy se Venezuela, hlavní představitel úsilí o získání nezávislosti Latinské Ameriky, postavila na stranu Španělska.⁸³

Co se týče projektů plavby po vodách Orinoka a přítocích, tak většina smluv se nikdy nenaplnila. Ve čtyřicátých letech založil Američan Ellis společnost v New Yorku, ale realizaci mu komplikovala vnitropolitická nestabilita. Nakonec uzavřel smlouvu na monopol plavby po řece Apure a jejích přítocích. Koncesi zaručující na 18 let monopol pro parní plavbu po Orinoku získali roku 1849 Eduard A. Turpin z Kentucky a Frederic A. Beelen z Pensylvánie. První parníky se plavily po řekách Apure, Arauca, Portuguesa až po Guanare. Zajišťovaly spojení mezi městy Ciudad Bolívar, Moitaco, Mapire, Caicara, San Fernando de Apure, Apurito, Setenta a Nutrias. Parní doprava se slibně rozvíjela. V šedesátých letech přišel J. William Hammer s realizací stavby kanálů na řekách Arauca, Apure, Portuguesa a Cojedes. Zlom nastal roku 1865, kdy byla činnost společnosti „The Orinoco Steam Navegation Company“ přerušena a doprava pozastavena. V srpnu totiž došlo k napadení a usmrcení kapitánů parníku v přístavu Apurito povstalci. Tento incident vyvolal v USA strach a protest proti plavbám. Následující čtyři roky se formovala nová plavební společnost, ale definitivně skončila etapa severoamerického monopolu. Vláda vyhlásila volnou plavbu po Orinoku s přítoky, a také na jezerech Lago de Valencia a Maracaibo. Cizí plavidla obchodující s domácím zbožím byla osvobozena od cel. Všechna plavidla měla platit jen daň za strojní výbavu a výpary.⁸⁴ To však netrvalo dlouho a cla byla brzy znovu zavedena. Vráz přirovnal celníky k nenasytnému drakovi. „*Výnos cla je zde totiž jediným vydatným zdrojem státních příjmů, na nichž se přživuje veškerá státní byrokracie prezidentem počínaje až po nejnižšího úředníka.*“⁸⁵ Když připlul v červenci

⁸³ POLIŠENSKÝ, J a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*, 401 - 405 s.

⁸⁴ BRICEÑO, T.: *Contratos de navegacion en el Orinoco (1847-1898)*, in: *Comercio por los ríos Orinoco y Apure durante la segunda mitad del siglo XIX*, 40 – 49 s.

⁸⁵ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 19.

1889 ramenem delty Caño Macareo na palubě parníku Bolívar, poznamenal: „*Očekávající, až příliv bude na vrcholu své síly, vpluli jsme do ústí Macarea,... Připlout sem nebylo tak snadné; četné písčiny před ústím řeky v době odlivu plavbu zcela znemožňují... Celkem je známo šestapadesát ramen Orinoka, z toho sedmnáct velkých, ale pouze sedm je splavných pro velké lodě.*“⁸⁶

3.4 Etnografie

Podle studií venezuelského etnografa Miguela Acosty Saignese⁸⁷ do tohoto regionu zasahují dvě kulturní oblasti. První z nich je oblast sběračů, která se rozkládá od Delty po státy Portuguesa a Lara. Její domorodé obyvatelé prezentuje skupina Guaráunů (Warao). Jejich jazyk náleží do stejnojmenné jazykové rodiny a hovoří jím asi osm tisíc lidí.⁸⁸ Druhou je oblast Guayany, která jinak zahrnuje celé teritorium na jihu od dolního toku Orinoka. Tu zastupuje asi jedenáct tisíc příslušníků Karibů, pohybujících se mezi centrální částí a jihem státu Anzoátegui a po březích Orinoka na severu státu Bolívar.

K deltě a dolnímu toku Orinoka byl přístup přímo z oceánu a s místními domorodci byli Španělé ve styku již v rané době conquisty. Domorodé skupiny byly během koloniálního období výrazně zredukovány. Etnika jako *cuneguaros*, *tuapocas*, *chaima* a jiná byla s dalšími generacemi pomalu pohlcena do velké skupiny tvořené mestici. Jejich charakteristické původní rysy se s navyšujícím přistěhovalectvím vytratily k nerozeznání a díky míšení i s černošskými otroky tak vznikly zcela nové typy.⁸⁹ Výjimkou byli lidé obývající spletitý vodní systém delty. Waray se narodil od předchozích domorodců nedařilo dostat pod úplnou kontrolou španělské správy. Jako jedni z mála si do jisté míry zachovali, i přes intenzivní kontakty s Evropany, kreoly a mestici od 16. století, svou kulturní autonomii do dnešních dnů.

⁸⁶ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 13.

⁸⁷ SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*.

⁸⁸ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, s. 237.

⁸⁹ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, s. 359.

V pramenech, zejména misionářů, figurují různé názvy indiánů. V lepším případě shodné lokalizace naznačovaly, že by autoři mohli ve skutečnosti označovat příslušníky jedné etnické skupiny. Pojmenování se měnila časem nebo podle působiště autora. Etnografická studia navíc komplikovaly časté zkomoleniny španělských mluvčích. Konkrétně uvádím problematiku Warao. Pro ně se do poloviny 20. století ztotožňoval název „guaraunos“. Ke stoprocentnímu přesvědčení, že jde o identickou skupinu domorodců, ale některým etnologům bránil rozdílný popis vzhledu. Existovaly hypotézy, které shodu částečně vyvracely a přikláněly se k názoru, že jde o dvě etnika, žijící vedle sebe.⁹⁰ V povodí Orinoka i mezi jinými primitivními národy by to nebyl ani první ani poslední případ, kdy různá etnika žila vedle sebe, vzájemně se ovlivňovala, až se nakonec úplně asimilovala. Co vlastně vědce přivedlo k této konfrontaci názorů? Misionáři v písemných pramenech upozorňovali na úbytek populace indiánů „Chaima, Kari'ña, Apotomo, Cumanagoto, Tagare, Píritu, Palenque, Tomuza, Aragua a Core“. O jiných jako o „Tiguerigues“ a Tapiích doklady časem mizí zcela. Naopak neustávají odkazy k obyvatelům kanálů nacházejícím se v zálivu Paria – „Los Farautes“. Roku 1720, když měla být založena nová osada v Mazacua jako výchozí bod pro kolonizaci více na východ, se navíc vedle „Farautes“ objevil název „Guaraunos“.⁹¹

Asi k nejméně vášnivým diskuzím docházelo v případě Karibů, a to i přesto, že jejich název se vyskytuje v několika formách (*Caribes/Kariña/Kari'ña*). Jejich pověst agresivních indiánů je daleko předčila. Potýkali se téměř s každým kmenem v oblasti ústí. Výjimkou byla skupina Chaima, která s nimi byla v úzkém vztahu. Karibové válečné zajatce prodávali do otroctví sousedním Holanďanům nebo je vyměnili za nože, šavle, sekery a barevné skleněné korálky. Nájezdům Karibů po vodě často čelily takřka všechny redukce na březích Orinoka i s přítoky.

Nyní se vzdám od delty a od přítoků levého břehu Orinoka. Na druhé straně podél pravostranných přítoků v Guayanské vysočině se nachází komunity více izolované od civilizace. Tady se už pohybujeme na pomezí povodí středního toku. Například v pralesích

⁹⁰ TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, 220 – 221 s.

⁹¹ Tamtéž, s. 217, 220. Autorem paměti byl bratr Victoriano de Castejón. Naznačil vztahy Guaraunů se sousedními kmeny. S kmenem Kari'ña prý vedli válku a

na západě státu Bolívar a ve vysočině na horním toku řeky Chuchivero a Guanimo žije asi 1200 indiánů „Panare“. Náleží ke karibské jazykové rodině a sami si říkají *E'nepa*.

Na horním toku Cuchivera a březích řek Asita a Parucito se vyskytuje ještě jedna komunita, asi polovičního zastoupení. Indiáni Hoti se zpravidla trvale neusazují a volně se pohybují v malých skupinách jako pralesní sběrači a lovci. Jejich jazyk buď má původ nebo je ovlivněný jazykem sousedních Piaroa, žijících v lesích Sipapo.⁹²

3.5 Život na dolním toku

Warao, v překladu „Lidé člunu“, výstižně charakterizuje sžití tohoto etnika s vodním prostředím delty. Hlavní způsob jejich obživy je rybolov a pilířem každodenního života palma *moriche* (*Mauritia flexuosa*). Na kůlech z jejího kmenu stojí ve vodě jejich domky nazývané *palafitos*. Palmovým listím přikrývají střechu a z palmových vláken pletou *hamaky* a *chinchorra* nebo různé oděvy.⁹³ Dřeň používají k přípravě chleba *jurum*. A nakonec do listí palmy zabalují i své mrtvé. Vráz Waray nazýval Guarauny a z jeho poznámek k jejich stravovacím návykům jen dodávám, že v době nouze pojídají semena stromu mora (*Mora excelsa*), které napřed rozdrťí. Co je ale hlavní, že plody stromu obsahují *alkaloid biberin*, který působí proti žluté zimnici. „...dnes však, když chinin klesl v ceně, přestal se užívat.“⁹⁴

Waraové usazení v misiích se uplatňovali většinou jako vojáci, průvodci či tlumočníci. Ze svých prostých životních podmínek jim nečinilo problém často měnit, zpravidla každou sezónu místo obydlí.⁹⁵ Jejich minimální náročnost na vybavení a čistotu příbytků pozorují cestovatelé dodnes. Pokud příslušníci Waraů žijí ve městech, je tomu tak hlavně na okraji v chudinských čtvrtích. Dnes jsou přivyklí na civilizaci, turistům nabízejí suvenýry. Vrázovi se zdáli být až příliš důvěřiví k cizím lidem. A nejvíce se jim dalo zavděčit tabákem, pro který měli slabost. Zmínil se také o z našeho pohledu krutém zvyku,

⁹² COPPENS, W.: *Los Hoti*, in: *Los aborígenes de Venezuela II*, Caracas 1983, 243 – 301 s.

⁹³ *chinchorro* je visutá rohože a *hamaka* závěsné plátno (sít'), obě se běžně užívají po celé Jižní Americe.

⁹⁴ VRÁZ, E. St.: *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 14, 16.

⁹⁵ TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, s. 222

který je vedl k tomu, aby nemohoucí členy rodiny vyháněli do pustiny. Zemřelé ponechávali zabalené v palmoví na lešeních postavených z kůlů nad řekou.⁹⁶

Příslušníky etnické skupiny *Chaima* z osady Caripe v misiích často využívali jako stráž. Nejprve byli součástí strategie misionářů zamýšlené k proniknutí mezi nepoddajné Waray, které chtěli s jejich pomocí přimět usadit se v redukcích. Ukázalo se, že pro tyto misijní cíle nejsou vhodnými kandidáty. Neznali totiž jazyk warao, ani s nimi nebyli zvláště v kontaktu. *Los Chaima* zkrátka neměli ve zvyku plavit se po kanálech delty, místo toho obdělávali půdu. Neznali ani prostředí delty, a tak se nehodili ani za průvodce. Aby je misionáři mohli nějakým způsobem využít, snažili se je napřed úplně civilizovat, a pak z nich hodlali vytvořit alespoň doprovodné vojsko.⁹⁷ Vráz poznal několik příslušníků *Chaima* při pobytu v Caripe. V té době bylo město zpustošené a domorodci, již civilizovaní, převážně mestici hovořili výhradně španělsky a vyznávali křesťanství, i když s mírným vlivem původního kultu.⁹⁸ Vráz píše: „*Jeho obyvatelé sice díky pěstování kávy jsou velmi zámožní, avšak poznat to na jejich domovu či oděvu není.*“ Všechny Caripany vystihuje na příkladu představeného města, který své bohatství hýří v hazardních hrách a vydržováním milenek, zatímco žena s dětmi chodí otrhaná a výbava domácnosti je prý horší než v nejhudších českých poměrech. Záležet si na sobě rodina dala až pro okamžik zvěčnění na fotografiích.⁹⁹

„*Los Paria*“ byli usazení na jižní části poloostrova Paria a v kanálech delty se pohybovali běžně. S Waray udržovali často obchodní kontakty a dokonce s nimi sdíleli i osady: Irapa, Macuro, Soro y Coicuar. Měli společné zvyky a jejich řeč byla s jazykem *warao* příbuzná. Toho všeho si všimli i misionáři, a protože se indiáni Paria podřizovali španělské správě, byli dokonalými zprostředkovateli spojení misíí s obyvateli delty.¹⁰⁰

⁹⁶ *Napříč rovníkovou Amerikou*, 15 – 17 s.

⁹⁷ TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, s. 223.

⁹⁸ *Pampou a pralesem*, s. 38, 59.

⁹⁹ BAUŠE, B.: *Z cest E. St. Vráze*, 40 – 41 s.

¹⁰⁰ Ve zprávě králi z roku 1789 to uvedl Gaspar Salaverria. in: TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, s. 223.

4 Střední Orinoko (El Orinoco Central)

Dějiny objevování tohoto území jsou poměrně mladé a spjaté s aktivitami buď expedice delimitační komise vedené Josém Solanou v 50. letech 18. století a nebo vědeckou expedicí Humboldta. O vzácném jevu bifurkace geografové polemizovali právě od doby expedice Josého Solany, který se o ní zmínil jako první. Alexander von Humboldt ji měl za úkol prozkoumat a zaměřit. Výsledky jeho práce v podstatě zpochybnily původní lokalizaci hranice, která byla dříve určená mezi orinocké a amazonské povodí a kvůli tomuto jevu nebylo jednoznačné kde hranice mezi povodími je.¹⁰¹

Pokrok v poznávání vzdálenějších částí orinockého povodí umožnilo hlavně zázemí, které cestovatelům poskytovala síť stanic postupně vybudovaná až k hranicím s Brazílií. Opírám se o stopy Humboldta i Vráze, které se na středním povodí z větší části kryjí. Jejich zájem o projetá místa byl široce pojat a vedle přírodních atraktivit místní krajiny věnovali pozornost i demografické stránce navštívených stanic. V následujících kapitolách tedy využívám jejich vlastní zkušenosti z terénu, pozorování stavu misií, obyvatel a z průzkumu jejich okolí. Humboldt kromě svých pozorovacích schopností čerpal z rozhovorů s misionáři nebo od svých indiánských průvodců. Vrás po sobě zanechal i hmotné dědictví dostupné v českých fondech. Vždy, když to bylo možné posílal svým sponzorům a dnešnímu Náprstkovu muzeu vypreparované úlovky – zástupce místní fauny a také národopisné předměty, které se mu podařilo směnit s domorodci. Navíc měl možnost vše, co jej zaujalo, zvětšit na fotografii.

4.1 Geografické vymezení

Pokud se jen zběžně podíváme na jakoukoliv fyzickou mapu amerického kontinentu, první co se dá u profilace Orinoka zpozorovat, je, že v podstatě lemuje Guayanskou vysočinu. Nejenže část centrálního toku tvoří hranici Venezuely s Kolumbií, ale osa Orinocké nížiny působí jako předěl naprosto odlišných typů krajiny a vegetace. Na

¹⁰¹ Voda ramenem Casiquiare proudí ze severu na jih, vlévá se do Guaini a nebo do Ria Negro. více: *Reise IV*, 165 – 172 s.

západě rovné pláně Apure obklopují řeky Arauca, Meta, Tomo, Vichada a Guaviare a hlouběji v kolumbijském vnitrozemí přechází v savany. Na východě se zvedají tropické střídavé lesy protnuté horskými řekami Cuchivero, Parguaza, Cuaa a Guayapo. Kromě toho je Orinoko hranicí mezi odlišně žijícími domorodými etniky.

Během větší části roku jsou lesy vlhké. Měsíce, na které připadá nejnížší množství srážek, jsou leden až březen, kdy se vody velkých toků drží svých koryt a menší řeky vysychají. V deštném období trvajícím od května do října se vegetace obnovuje a Orinoko se rozlévá od břehů a tvoří rozlehlé laguny.

Střední tok je celkově dlouhý 750 km a geograficky se vymezuje od řeky Casiquiare po soutok s řekou Meta. Odtud proti proudu už řeka není splavná pro velké lodě. Zvláště nebezpečný je i pro menší plavidla úsek od Puerto Ayacucho po přístav Samariapo. Je dlouhý asi 80 km a tvoří ho peřeje přerušované katarakty. Nazývají je peřeje Atures a Maypures po usazených domorodcích. Po pravém břehu se táhnou řetězce žulových hor. Voda si proráží cestu žulovými skalisky, které se v řečišti roztříštily na skalnaté ostrovy a bloky, tak Orinoko rozdělují do mnoha ramen a proudů. Aturské peřeje mají tři patra.¹⁰² Poté je tok zase průjezdný až po maypurské peřeje v Raudal de Maypures, indiány nazývané *Quituna* a *Mapara*, stejně jako všechny katarakty. Tady se řeka otevírá do širokého řečiště překonávající skalní hřebeny.¹⁰³

Ze zkušeností cestovatelů, se na úseku mezi peřejemi nevyskytují jako jinde želvy, krokodýli a jaguáři se tady stahují hodně k obydlím.¹⁰⁴ Když ke kataraktu dorazili Humboldt s Bonplandem, území za ním nebylo blíže poznáno. Koryto Orinoka tvořilo hranici mezi domovy nevázaných Guahibů, Chiricoas, Guamů na západě a civilizaci přístupnými Maky, Sálivy, Makiritáry a dalšími obyvateli orinockých přítoků na východě.¹⁰⁵ V klidnějších vodách za peřejemi pocítili jak Humboldt tak Vráz daleko větší výskyt moskytů. Před moskyty a jiným hmyzem se ochrání v noci moskytiérou. Vráz cestoval i po souši a kvůli úbytku stanic byl nucen často nocovat v lese. Moskyty odpuzoval od bezmocných koní a mul zapálením hromady lejn. Jeho společníci Guahíbové se na noc

¹⁰² *Napříč rovníkovou Amerikou*, 59 – 61 s.

¹⁰³ *Reise IV*, s. 116.

¹⁰⁴ Jeden indián z kmene Panumana našel v chatrči samici i s mláděty. in: *Reise IV*, 9 – 10 s.

¹⁰⁵ *Reise IV*, s. 6; 14 – 15.

zahrabávali do písku a jen vyčnívající hlavu přikrývali látkou.¹⁰⁶ Nejhůře se moskyti snášeli v úsecích, kde břehy lemují husté lesy a ne vždy se dalo plout uprostřed koryta.¹⁰⁷ Ačkoliv Vráz upozorňoval na to, že na rozdíl od Humboldta zastihl kraj zpustlý revolucí. Humboldt v deníku napsal, že během celých 320 mil plavby od San Fernanda de Apure po San Carlos nepotkali jediné plavidlo. Navíc se odtud chtěli jeho spolucestující i kormidelník vrátit, protože domorodci měli z neznámých vod strach. Naopak Humboldt s Bonplandem nechtěli absolvovat cestu do Angostury dříve než by prozkoumali bifurkaci Casiquiare, museli tedy pokračovat sami. Bonplandta plavba v horních vodách stála skoro život, když onemocněl malárií.¹⁰⁸

4.2 Redukce

Evangelizace povodí středního toku se ujali v první řadě jezuité. Postupně vybuodovali síť redukcí rozpínající se i na řekách Casanare a Meta. Dnes územně patří Kolumbii, ale dějinami jsou provázány s orinockými misemi. Fungovat začaly s příchodem P. Juliána de Vergara z guayanského prezidia v roce 1681. První kontakty s indiány na středním Orinoku realizoval už o dva roky dříve P. Monteverde, když přistál u domorodé osady Yanaqui. Tady se později upevnily dvě pozice, které však zanikly poté, co v obou z nich došlo k tragické smrti tří misionářů zabitých Kariby v roce 1684. Tragickou událost zapsal P. Loverzo roku 1693.

Příležitost k obnově se naskytl o desítky let později s nutností reorganizace správy místokrálovství Nové Granady. K propojení a ovládnutí vnitrozemí mělo dojít prostřednictvím řek Orinoka, Mety a Casanare. Hlavní postavení měly mít redukce na Orinoku. Z pamětí představených misí víme, že do vyhnání jezuitů roku 1767 fungovalo na Středním Orinoku šest redukcí. Mezi léty 1733 až 1751 vznikly čtyři nejdůležitější: u Raudal de Atures, Uruana nebo Urbana, Encaramada a Carichana. Zde působící jezuité udržovali kontakt se skupinami domorodých „*Tamanacos, Maypures, Yaruri, Mapoyes, Quipurres*“ a dalších usazených v povodí veletoku.

¹⁰⁶ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 62.

¹⁰⁷ *Reise IV*, 77 – 82 s.

¹⁰⁸ *Reise IV*, 173 – 174; 346 – 347 s.

Hlavní misie na Orinoku – Santa Teresa de Carichana byla obnovena roku 1733. Byla významná tím, že v ní sídlil prokurátor orinockých misíí a navíc při ní stála pevnost Sv. Františka Xaverského, postavená roku 1736. Z počátku své existence měla redukce Carichana pohnutý osud. Populace usazených domorodců neustále kolísala. Vždy když vypukla epidemie spalniček nebo jiné nemoci, domorodci se rozutekli zpět do svých přirozených domovů. Naopak nákaza neštovic v osadách Pararuma a Castillo přiměla jejich obyvatele, aby hledali útočiště v Carichaně. První indiáni stažení do redukce náleželi k početné rodině *Saliva*. Směrem proti toku ležela na levém břehu první misie San Ignacio de Cabruta, která byla při založení roku 1739 osazena 80 Guamy, pak některými etniky až z horního Orinoka a Španěly. Ve zprávách hraniční komise se mluví ještě o skupinách Aravaků, Otomaků a „Maypures“.¹⁰⁹ Podle paměti P. Gilije se v další misii San Ludvico de La Encaramada, umístěné na březích řeky Guaya při soutoku s Orinokem, usadili předně Tanamakové, méně Maypures, později Aravakové a nakonec „Parecas“. Misii Urbana, která kdysi vznikla z vesnice Otomaků, zastihl Vráz už jen jako osadu s jednou chatrčí a dvěma míšenci. V pohoří za Urbanou ještě žili domorodci „Panares“.¹¹⁰ Poslední redukce Mapara na pravém straně v Raudal de Atures měla stálou populaci „Maypures“ a „Avanes“. Indiáni „Perenes“, kteří po léta odvykali od starých svobod a častého zvyku jíst lidské maso, zpočátku utíkali zpět do lesů.¹¹¹

Postupně se síť redukcí ještě rozšiřovala více do horních vod, jenže čím později byly redukce založeny, tím méně času měly pro to, aby své postavení upevnily, a tak řada z nich zanikla ještě před expedicí Humboldta, nemluvě o stavu za cesty Vráze. Například redukce Santa Barbara obydlená indiány „Yaruri“ vznikla v roce 1739 z iniciace P. Francisca del Olmo. V první fázi její obyvatelé čelili hrozbě Karibů a pozdější poměry je přinutili k odchodu. Na stabilitu indiánské populace usazené v misiích měla velký vliv také schopnost misionářů si domorodce udržet. To dokládá i zmínka P. Forneriho, který se mezi léty 1765 a 1767 staral na místě zvaném Atabaje, na levém břehu Orinoka přímo naproti Raudal de Atures, o 600 duší v nově založené osadě. Ta ale nakonec zůstala opuštěná poté, co byl Forneri přesunut na rozkaz guvernéra Guayany do Carichany. Redukce San José de

¹⁰⁹ MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco siglo XVII*, s. 160.

¹¹⁰ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 36.

¹¹¹ ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispánica: culturas de las naciones*, 655 – 656 s.

Maypures měla v době Humboldtovy návštěvy méně než šest desítek obyvatel, na tolik klesla její populace z původních 600 během půl století.¹¹² Když dorazil do Raudal de Maypures Vráz, vládl v těchto končinách čilý obchodní ruch. Hlavně poté co venezuelští revolucionáři opustili dolní i střední Orinoko. Tehdy totiž hrozilo, že území za Maypures zabere Brazílie, takže nějakou dobu šla všechna pryž z oblasti Atabapo, Casiquiare a Ría Negro na brazilský trh.¹¹³

Později vybudovanou síť redukcí umístěných na řekách Orinoko, Atabapo, Casiquiare, Caura a Río Negro, spravovala na základě usnesení Nové Granady misie San Fernando de Atabapo. Humboldt ji poznal, když měla ve správě šestadvacet stanic V té době také nejlépe prosperovala, přímo v misii žilo 266 obyvatel a poblíž ní něco k dvěma tisícům. Podle misionářů se ani tomuto místu od doby založení nevyhnul pokles populace.

Usazené domorodce Humboldt považoval za velmi civilizované. Oproti dříve poznaným redukcím a jejich obyvatel ho zaujalo, že se věnují kovářskému řemeslu a v zemědělství zaznamenal změnu pěstovaných plodin. Na přilehlých plantážích rostly kakaovníky, banánovníky a volně kolem vesnice palmy „*pihiguo*“ nebo „*pirijao*“ dorůstající až 20 m. Její plody jsou v regionu zásadní surovinou, stejně jako maniok a banány.¹¹⁴ Vráz přistál v San Fernandu 27. února 1890, „...*napočel jsem tu dvacet chatrčí a tři slušnější domky. Žilo tu však jen asi padesát lidí, z toho většinou ženy a děti, muži byli za obchodem.*“ Od časů Humboldta obyvatelé stejně jako jinde bez vedení misionářů „zlenivěli“, jak sám Vráz poznamenal: „*jsou vesměs sběratelé pryže. Přestože všude kolem chýší je panenská půda, ...nikdy by se nesnížili k „sedlačení“, a tak gomero nasází jen tolik, co ho chrání před smrtí hladem a spoléhá na Indiány, že mu maniok prodají.*“¹¹⁵

V horních vodách byla na přelomu 18. a 19. století misijní činnost v porovnání dávno vybudovanými redukcemi obtížnější a nebezpečnější. Humboldt se při zastávce v San Antoniu de Javita setkal s misionářem, který mu vyprávěl o obtížích a překážkách snah duchovních působících mezi místními domorodci. Vyprávěl mu o izolovaných skupinách indiánů v lesích vůči sousedům nedůvěřivých a k cizincům vyloženě nepřátelských.

¹¹² *Reise IV*, s. 133.

¹¹³ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 67.

¹¹⁴ *Reise IV*, 175 – 185 s.

¹¹⁵ *Napříč rovníkovou Amerikou*, 71 – 71 s.

Přestože žili blízko sebe měli velmi odlišné jazyky. Naopak v rozsáhlých rovinách se sdružovali příbuzné skupiny s podobnými zvyky a dialektem.

Ani poté, co misionáři přiměli domorodce přijmout křesťanství je nedokázali zbavit pozůstatků zažitého přírodního kultu. Nikdy si nepěstovali představy idolů ani nerozuměli významu kostelů: „*Vy své bohy zavíráte do domu, a co když jste na cestě nebo nemocní? Naši duchové jsou v lese, na poli, v horách Sipapo, odkud přichází déšť.*“¹¹⁶

4.3 Etnografie

Teritorium přiléhající k centrální části říčního systému Orinoka obývá mnoho domorodých skupin, které podle klasifikace Loukotky, doplněné o poznatky Miglazzia a Capmbella, patří k šesti jazykovým rodinám. Č. Loukotka roku 1930 publikoval slovník jazyka Guahibů a Piarů a dalších místních etnik.

Na pravostranných přítocích a březích Orinoka je možné potkat větší i menší skupiny hovořící jazykem rodin Karibů, Sálivů a Tupi-Guaraníů. Karibskou rodinu nejvíce představují Makiritářiové (vlastním názvem Yecúana) obývající území na pomezí států Bolívar a Amazonas. V pramenech a literatuře se můžeme setkat s mnoha ekvivalenty jejich pojmenování jako *mayongong*, *de'kwana*, *soto*, *pawana* a nebo *cunuana*. M. A. Saignes v 60. letech uvedl, že jejich populace dosahuje asi dvou tisíc a J. C. Mosonyi hovoří v publikaci z roku 1999 o dvojnásobném počtu. Příslušníky karibské rodiny najdeme také v osadě San Juan u řeky Manpiare, protékající státem Amazonas. Míněnou menší skupinu zastupuje asi tři sta indiánů „Yavarana“.¹¹⁷ Etnika vztahující se k rodině *Sáliva* žijí na pravém orinockém břehu od vyústění toku Ventuari až k řece Parguaza. Do současnosti se z ní nejvíce udrželi Piarové, někdy nazývaní jako *aure*, *adole* či *tíha*. Součet jejich příslušníků se pohybuje ke třem tisícům. Zbylí Makové a Sálibové v současnosti tvoří velmi malou skupinu o několika desítkách členů a staří Aturové již dávno vymřeli. Humboldt je během svého pobytu v misii Sv. Jana Nepomuka u Atures označuje za úplně vymizelé, a to

¹¹⁶ *Reise IV*, s. 234 – 239 s.

¹¹⁷ OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*, in: *Revista Venezolana de Ciencia Política*, 100 – 101 s.

byli při jejím založení v roce 1748 mezi prvními obyvateli. Odkazem je již jen pohřebiště v jeskyni Ataruípe.¹¹⁸

V regionech po levém břehu Orinoka jsou usazeni příslušníci tří jazykových rodin - Guahibů, Aravaků a Chibchů. Mezi rameny řek Vichada a Meta pobývá několik tisíc Guahibů. Z rodiny Chibcha jsou nejbližší k Orinoku usazení indiáni Tunebové na přítoku Arauca, jinak jejich teritorium zasahuje podél řeky Casanare hluboko do východního vnitrozemí až ke kolumbijským Andám. K aravacké jazykové rodině patří jazyk Goachirů. Španělé je nazvali „Goajiro“ nebo „Guahiro“, sami si ale říkají *Wayú*. Žijí na hranicích Venezuely a Kolumbie. V literatuře se mluví o 50 000 až 127 000 osobách. Nicméně byli vystaveni v posledních dvou staletích silné akulturaci a jejich jazyk i tradiční kultura dnes mizí.¹¹⁹ Dále k aravacké rodině patří v malém počtu usazení Kuripakové, Banivové nebo taky nazývaní Javitané a nakonec skupina Piapoců.¹²⁰

4.4 Život na středním toku

Karibové se v redukcích zdržovali jen za účelem obchodu. Jinak se ve stanicích objevovali v určitých obdobích. Například jako hledači želvích vajec, jejichž olej byl oblíbeným obchodním artiklem mezi indiány. Želvy *arrau* (*Podocnemis regarsa*) kladou vejce na říčních ostrůvcích během března, takže se Humboldtova výprava jednoho takového hledání účastnila. Přitom narazili u vstupu do misie Encaramada na Kariby z osady Panapana. Popisuje je takto. Všichni muži byli vyzbrojeni luky a šípy, zato byli téměř nazí a tělo měli pomalované. Postavy měli atletické a vysoké. Rovné vlasy sestřihnuté kolem čela odkrývaly černě nabarvené obočí. Jejich pohled byl přísný a přitom živý. Karibové se obvykle zdobili červenou malbou na holém těle a nosili různé ozdoby. Ženy popisuje taky vysoké ale, neupravené až nechutně špinavé. Na zádech nosily děti. U těch si všiml, že měly obepnutá stehna a nohy širokou páskou z bavlněné látky. To způsobilo otoky končetin

¹¹⁸ *Reise IV*, s. 13.

¹¹⁹ PERRIN, M.: *Cesta mrtvých indiánů* (Le chemin des Indiens morts). Praha, Argo, 2000.

¹²⁰ OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*, in: *Revista Venezolana de Ciencia Política*, 100 – 101 s.

a výrazně napnuté svaly.¹²¹ Stahování svalů je stále oblíbený způsob deformace u mnoha amazonských indiánů. Běžně se upínají nad kotníky, nad koleny, nad zápěstím i na pažích. Celkovým dojmem pak svaly působí zesíleně.¹²² Různě tvarované proporce těla jsou mezi indiány vysoce ceněny a jsou znakem péče o svůj zevnějšek. Matka by byla nařknuta z lhostejnosti vůči dětem, kdyby je takto netvarovala.¹²³

Guahiby, „Chiricoas“ a Guamy popsal Humboldt jako lidi odporně špinavé, pyšné na svou nezávislost, neschopné si navyknout na pravidelnou a metodickou práci. Jejich území se nedá přesně vymezit, pohybují se v rozsáhlých planinách na západě od Orinoka. Domorodce na východ od Orinoka španělští misionáři označili jako „indiány Andantes“. Mezi přítoky Caura, Cataniapo a Ventuari žijí Makové, Sálibové, „Curacicanas“, „Parecas“ a Makiritariové. Ti byli naopak usazení v misiích, kde běžně obdělávali půdu. V kontaktu s misionáři se nebránili disciplíně. Poznamenal také odlišnost jazyků, což odpovídá tomu, že zmínění obyvatelé planin náleží k jiné jazykové rodině než vyjmenovaní indiáni z lesů. Taky mají odlišné zvyky a duchovní orientaci.¹²⁴ Misionáři roztřídili indiány, obývající území mezi ústím Apure a Atabapo, podle krajiny v které se zdržují. A tak je rozdělili na indiány monteros, indiány andantes a llaneros.

Indiány „Macos“ Španělé pojmenovali *Piaroa*. Několik jich bylo usazených v misii Atures. Nezávislí makové měli své stálé tábory dva až tři dny cesty od misie, blízko méně vodnatého přítoku Cataniapo. Nepěstovali kukuřici a jiné plodiny až na maniok. S pokřesťanštěnými indiány z misie žili v míru. Indiáni usazení v misii od Atures byli přívětiví, ale lhostejní ke své bídě. Jesuité je dříve pobízeli k práci, aby netrpěli hladu. Pěstovali kukuřici, zrna a jiné evropské plodiny. Na haciendě chovali desítky tisíc koní a dobytka. To alespoň vyprávěli misionáři. Humboldt viděl už jen malá stáda a víc než koně, chovali prasata *chacharo* v jazyce maypures pecári. Poznamenal, že jejich světlé maso není moc chutné. Prasata jsou krotká jako ovce a volně puštěná za vesnicí, kde jsou ale napadána jaguáry. Pro velký dobytek nebyli hrozbou ani tak jaguáři jako vampýři.¹²⁵

Indiáni „monteros“, kterými pravděpodobně měli na mysli Makiritáry, se v misii objevili jen aby požádali o nože, háčky, skleněné perly, kterými si zdobí své *guayaco*.

¹²¹ *Reise III*, s. 448.

¹²² ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, 42 – 43 s.

¹²³ *Reise III*, s. 448.

¹²⁴ *Reise IV*, 14 – 15 s.

¹²⁵ *Tamtéž*, 67 – 70 s.

Jakmile dostali, co potřebovali vrátili se zpět do lesa, protože byli na disciplínu v misii příliš temperamentní. Časté chřipkové epidemie přispívaly k deserci i dlouhodobě usazených indiánů. V roce 1799 propukla nákaza neštovic, která měla za následek velkou mortalitu domorodců a separaci, zda se epidemie dostala i na horní tok Humboldt nevěděl.¹²⁶ Takové drastické úbytky populace měly za následek párování v blízkém příbuzenském kruhu, což se projevovalo na fyzických a mentálních vadách dětí. Pokles populace zasáhl navštívenou misii blízko vodopádů, kde zbyly jen dvě rodiny Guahibů a Maků, žijící ojedinele usedavým způsobem.¹²⁷

Guahibové jsou známí tím, že se často živí říčním pirátstvím. Už za Humboldtovy cesty povodí hlídala celní policie před útočícími indiány.¹²⁸ Vráz byl na nebezpečí z jejich strany upozorněn už v prvních dnech pobytu ve Venezuele. „*Cestující generál Francisco M., který jakožto llanero cestoval po řece Metě do Kolumbie, cestou byl dvakrátě přepaden siquanskými Guahíby a zrazoval mne od zamýšlené cesty.*“¹²⁹ Plavidla piráti přepadávají dodnes.

Některá orinocká etnika usazená na trvalých místech, se kromě zemědělství a chovu věnují i řemeslné výrobě. A předměty poté prodávají jiným indiánům. Vedle zbraní a ozdob se jedná o keramiku. Otec Zea z redukce San José de Maypures se Humboldtovi chlubil hrnčářskou dílnou, přičemž ukázal 75 cm vysokou nádobu, která byla charakteristická pro větve etnické skupiny Maypures. V orinockém regionu se malovaná keramika rozšířila mezi Kariby, Otomaky a částečně i Guamy. Jako ozdobné motivy malovali od jednoduchých linek po zvířecí figury kajmanů, jaguárů a dalších. Nejčastěji používali barvy okrově žlutou a červenou získávají indiáni dodnes oxidací železa a manganu. Způsob jejich výroby a podobné motivy byly rozšířené mezi primitivními obyvateli celého subkontinentu.¹³⁰

Léčitelství v regionu měl na starosti nejdříve šaman potom misionáři. Prevence proti nemocím, které na nový kontinent zavlekli Evropané spočívala hlavně v izolaci. Díky tomu se některé komunity od středního a horního toku neznámým chorobám uchránili do nedávné doby. Naneštěstí je pak zasáhly nepřipravené, a tak známe případy kosících epidemií

¹²⁶ *Reise IV*, 15 - 16 s.

¹²⁷ *Tamtéž*, 32 – 33 s.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 43.

¹²⁹ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 17.

¹³⁰ *Reise IV*, 135 – 139 s.

v druhé polovině minulého století. Humboldt se v cestopise zmiňuje několikrát o chřipkových epidemiích a neštovicích, které zapříčinily úmrtí ve stejném roce, kdy zde působil. Někteří indiáni se před chřipkou chránili jen ovocnou šťávou.¹³¹ Obyvatelé misií trpěli často maláriemi, proti které pili *saquito* z ovoce *burro*. Bez něj se nevydali na cesty.¹³² Hygienou se domorodci v době Humboldtovy ani Vrázovy cesty příliš nezabývali. Cestovatele to u volně žijících indiánů nepřekvapovalo, jen od těch usazených v redukcích nejspíš čekali více. Přesto mezi jednotlivými etniky pozorovali rozdíly, někdy však nešli příkladem ani samotní misionáři.¹³³

Ničitele indiánů viděli misionáři také v alkoholu. Humboldtovi se ještě zdálo, že volně žijící domorodci netíhnou k požívání nadměrného množství. Alespoň ve srovnání se Severní Amerikou. S opojenými guahíby, maky a piaroy měl zkušenost v San José, po troše pálenky prý nebyli stavu, aby si je mohl najmout. Vráz kvůli opileckým sklonům Guahíbů měl časté konflikty s některými členy posádky Prahy.¹³⁴ Typický jihoamerický kvašený nápoj *chicha*, má mnoho druhů podle složení, které se liší dle regionů. Orinočtí indiáni jako Otomakové, „Yaruri“ a Karibové si připravují chichu a jiné kvašené nápoje z manioku, kukuřice nebo plodů palm. Mají pro ně vysoce výživnou hodnotu.¹³⁵ Vráz s indiány v Maypures zkoušel maniokový nápoj *jarake*. Podle jeho líčení, jej Guahíbové a Piarové popíjeli víc než dost. Hlavně po slavnostním obřadu přijímání nového náčelníka, při kterém za zvuků hudby vyňali kosti zemřelého náčelníka, pomalovali a uložili do nové *katumare*.¹³⁶

Na závěr k etnikům usazeným v centrálním povodí se ještě zmíním o těch, jež skutečně nepotkali a znali je jen z indiánských legend. Krajina horních vod Orinoka oplývala fantastickými příběhy, které vznikaly převyprávěním a šířením misionáři. Jedny cestovatele odrazovaly a jiné přitahovaly. Došlo i k přenesení legend ze starého Světa, které mají své kořeny ještě v antice. Humboldtovi vyprávěli o civilizacích *garamantes*, *arimspes*, *hiperfores*, bájně zemi *Hyperborea* a *Arimaspoi*.¹³⁷

¹³¹ *Reise IV*, s. 85.

¹³² Tamtéž, s. 144.

¹³³ Tamtéž, s. 116, 134.

¹³⁴ *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 62.

¹³⁵ *Reise IV*, 134 – 135 s.

¹³⁶ Guahíbové, Karibové a Piarové měli ve zvyku pozůstatky svých zemřelých ukládat v nádobě *katumare* na nerušených místech, například na říčních ostrůvcích. Více: *Napříč rovníkovou Amerikou*, s. 63.

¹³⁷ *Reise IV*, 5 – 8 s.

U kataraktu Atures se doslechli o pralesních mužích, kteří jedí lidské maso a unášejí ženy. Tanamakové je nazvali „*achi*“ a maipurové „*vastri*“, Španělé „d'ábel“. Šířením mezi indiány, misionáři, kolonisty i černými otroky získal pralesní muž podobu spíše antropomorfní opice. Verze se rozcházely, takže se líčení přibližovalo k popisu orangutánů, šimpanzů a dalších primátů, kteří ani na americkém subkontinentu nežijí. Řada vědců je bezúspěšně hledala, dokonce i na severní polokouli.¹³⁸ Koho skutečně mysleli se dodnes s určitostí nedá říct. Unášení žen a rituální kanibalismus by ještě směřovaly k obyvatelům pralesů orinockých horních vod. Hypotéze odporuje husté ochlupení, které je pravděpodobně přehnané. Amazonští indiáni všeobecně chlupy, kterých i tak mají minimum, pečlivě vytrhávají. Považují je za zvířecí znak a bělochům posměšně říkají „Bílé opice“.¹³⁹ Takže misionáři a cizinci nejspíš indiány brali příliš doslovně. V misií Carichana zase domorodci vyprávěli o kanibalech lesů Sipapo, které prý viděli na vlastní oči a říkali ji „*rajas*“ (pruhy).¹⁴⁰

5 Horní Orinoko (Alto Orinoco)

V následující kapitole se omezím na geografický prostor horního toku Orinoka. Budu se věnovat okolnostem objevování a objevení pramene řeky Orinoko. Přitom přihlédnou k pramenům kartografické povahy, kde se zaměřím právě na zaznačení pořičí horního toku a jeho pramene. Chci upozornit na určitá specifika horního Orinoka a jeho povodí. Na ta, která ztěžovala badatelům sem proniknout, a ta, kterým vděčí míněná oblast za neupadající zájem posledního půl století.

Tato část veletoku a hlavně umístění pramene byly dlouhou dobu velkou neznámou pro svou obtížnou přístupnost. Otázka, kde se řeka rodí, zaměstnávala mysl mnoha badatelů, cestovatelů a dobrodruhů. Pramen Amazonky lokalizovali mnohem dříve, i když chybně. A tak bývají orinocké prameny označovány za nejhledanější pramen na světě. Přestože bylo jejich umístění oficiálně potvrzeno v Serra Parima a poslední půl století sem

¹³⁸ *Reise IV*, 72 – 75 s.

¹³⁹ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, s. 42.

¹⁴⁰ *Reise IV*, 155 – 156 s.

zamířilo několik expedic přinášejících další a další vědecké objevy, stále nepovažujeme teritorium za zcela prozkoumané. Pro snadnější orientaci v dalším textu je nezbytné se v geografickém prostoru orientovat. Než se začnu konkrétněji zabývat kartografickými záznamy, přítomností cestovatelů a vědeckými poznatky o domorodých obyvatelích povodí horního Orinoka, uvedu dostupné informace, které zde přítomní lidé čerpali z vlastních zkušeností. Z mé strany jsou to informace zprostředkované, avšak poslouží svému účelu. Opět pro obeznámení s popisovaným teritoriem může pomoci v příloze vložená mapa s primárními záznamy.

5.1 Geografické vymezení

Při porovnání jednotlivých částí řeky: delty, dolního, středního a horního toku můžeme poznamenat několik specifik. Horní Orinoko má sice méně výrazných přítoků, zato četnost slepých ramen může člověka lehce zmást. A to navíc pozorujeme na mapě malého měřítka,¹⁴¹ kdežto v reálu bylo a je zdánlivě lehké udržet správný směr. To byla jen jedna ze skutečností komplikujících lokalizaci skutečného pramene. Člověk, který zde nebyl, si jen těžko dokáže představit fyzickou náročnost při zdolání místního terénu. O čemž nás mohou přesvědčit ličení řady badatelů, kteří pramene nedosáhli.

Pohoří Serra Parima je tvořeno starými masivy, v jejich severní části přebíhá ve štít guayan a západní část se rozšiřuje na savany, údolí Orinoko. Okolní vegetace se obnovuje s cyklickými změnami klimatu. V období dešťů řeky přetékaají a kompletně mění fyziognomii krajiny.¹⁴² Oblast poříčí horního toku má stejnojmenný název – Alto Orinoco. Území připomínající trojúhelník vymezuje trojice národních parků: na severu NP Duida (*Marahuaca*), na východě NP Parima (*Tapirapecó*) a na jihu NP Serrania de Neblína. Teritorium obývají příslušníci kmene Yécuana a Yanomami, kterými se budu více zabývat v dalších kapitolách. Správním oblastním centrem je poslední „civilizovaná“ osada ležící na pravém břehu Orinoka, La Esmeralda. Samotný horní tok se vymezuje od pramene Cerro

¹⁴¹ Příložená mapa 1 má geografické měřítko 1 : 5 000 000.

¹⁴² *Oricono-parima, comunidades indígenas del Sur de Venezuela*, s. 22.

Delgado Chabaud¹⁴³ po Radual de Guaharibo. Úsek je dlouhý 240 km. Horní Orinoko je horskou řekou s nepravidelným profilem a četnými vodopády. Prvním je Salto Libertador, vysoký 17 m. Počáteční úsek, asi 80 km dlouhý, je obklopen nepropustným pralesem. Potom se slévá s přítokem Ugueto (cca 100 km po proudu) a sílí. Řeka postupně klesá a na 180. kilometru je o 140 m níže. Poté následuje úsek s peřejemi, kterými mají problém projet i lehké kanoe.¹⁴⁴

5.2 Na vlnách Orinoka

Tuto kapitolu jsem úmyslně nazvala jako Jules Verne svůj román, protože se v ní zmíním o snahách badatelů nalézt skutečného „Otce vod“. Tak pramen někdy označují Venezuelané. Pochopitelně s sebou expedice přinesly daleko více poznatků než jen zaměření pramene. A po jeho objevení už jen málokteré výpravy měly zájem na tom jej dosáhnout. V druhé polovině minulého století a v podstatě dodnes je horní Orinoko vyhledávané hlavně antropology a etnografy. Není se čemu divit, vždyť zde žijí etnika, která byla až do nedávné doby zcela izolovaná od civilizace. Vedle toho sem vyrážejí přírodovědci. Je téměř pravidlem, že se odtud vědecké expedice vrací s novým objevem.¹⁴⁵

Jak jsem již zmínila, nebylo snadné se k prameni dostat. Tato oblast je hustě zarostlá, takže řeka je jediná možná přístupová cesta, která se ale v místech peřejí a vodopádů stává nesplavnou i pro kánoe. Dále se dá pokračovat jen pěšky. Fyzickou náročnost výpravy tak mnozí nezvládli a raději se obrátili zpět. Navíc na počátku 20. století to bylo o to nebezpečnější, že se zde badatelé nesetkávali s vstřícným přijetím zdejších indiánů. Například severoamerický geograf Alexander Hamilton Rice podnikl badatelskou cestu směrem nahoru k prameni, ale po nepříjemném setkání s Yanomamy nepokračoval.¹⁴⁶ Neúspěšní cestovatelé a dobrodruzi často mystifikovali tento úsek řeky. Dokonce několikrát došlo k smyšlenému objevu pramene. Poprvé se na veřejnost vynesla klamná zpráva v roce

¹⁴³ Pojmenován na počest Carlose Delgado Chabaud, prezidenta Venezuely v letech 1948 -1950.

¹⁴⁴ ANDUZE, P. J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, 125 – 133 s.

¹⁴⁵ DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, s. 27.

¹⁴⁶ ANDUZE, P. J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 24.

1887. Tehdy po dvouleté výpravě vedené francouzským cestovatelem a antropologem Jeanem Chaffanjonem. Jeho osobnost inspirovala Julese Verna k napsání románu *Na vlnách Orinoka*. Za dalším slavným podvrhem objevení pramene stál v roce 1931 americký lékař a cestovatel Herbert Spencer Dickey.¹⁴⁷ Přestože nedosáhl samotného pramene, jeho etnografické poznatky pozdější vědci ocenili. Hlavně co se týče Makiritariů, které sledoval při každé možné příležitosti.¹⁴⁸

Za zmínku určitě stojí sledovat i české stopy na horním toku zejména v poslední čtvrtině 20. století. Částečně ho poznal Vladimír Plešinger, geolog a později vedoucí české vrtné expedice tehdejšího státního podniku Stavební geologie Praha. Na jeho zážitky pamatuje cestopis „Ztracené Eldorado“ z roku 1983. K pramenům Orinoka se snažil dostat i profesor Zdeněk Veselovský, stejně tak pojmenoval knihu. Název je však symbolický, bezprostředně se k pramenům nedostal, ale z Čechů jim byl nejbliže (cca 80 km).¹⁴⁹

Skutečný úspěch při hledání pramene Orinoka oslavila až francouzsko-venezuelská expedice, která pramen identifikovala v Serra Parima v nadmořské výšce 1047 metrů na souřadnicích 2°19'05" severní šířky a 63°21'42" západní délky.¹⁵⁰ Iniciátorem vědecké výpravy byl francouzský hydrolog Joseph Grélier. Výprava byla velmi početná a rozdělená do tří lodí s členy Risquez, Carbonell, Lichy, Pellegrini, Couret, Ivanoff, Cruxent, Croizat, Butrón a Anduze.¹⁵¹ Grélier paradoxně pramen nikdy neviděl. Když se dostal nad soutok Ugueta s Orinokem, odkud se dalo pokračovat jen pěšky, byl donucen plukovníkem Rizquézem, vedoucím výpravy pověřeným venezuelskou vládou, k návratu z důvodu vyčerpání posádky. Okolnosti tohoto odvolání jsou jinak popisovány venezuelským členem expedice. P. Anduze tvrdil, že se Grélier musel stáhnout kvůli propuknutí epidemie mezi členy. Tři roky po expedici Grélier publikoval ve Francii bohatě ilustrovanou knihu „Aux sources del'Orenoque“. Po této expedici, která definitivně ukončila spekulace kolem umístění pramene, bylo vydáno ještě několik publikací. Roku 1952 významný geograf Pablo Vila zveřejnil článek „*Las etapas historicas de los descubrimientos del Orinoco*“, v kterém

¹⁴⁷ DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, s. 25.

¹⁴⁸ ANDUZE, P. J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 29, 96, 99.

¹⁴⁹ JIRÁNEK, J.: *Kolik je guayan?*, s. 187.

¹⁵⁰ DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, s. 25.

¹⁵¹ ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 106.

komentuje věstníky expedice.¹⁵² Důležité svědectví o průběhu výpravy podává José Pablo Anduze.¹⁵³ On se skutečně dostal až k prameni. V popisu poslední fáze výpravy z listopadu 1951 uvádí, že nad soutokem Ugueto našli další přítok Estado Mayor. Místo kde se vlévá do Orinoka, je poslední větší vodní plochou bohatou na ryby. Později ji pojmenovali *La Horqueta de Minas*.¹⁵⁴ Odtud bylo nutné sledovat tok Estado Mayor, což komplikovalo mnoho splývajících průtokových kanálů, které často považovali za hlavní tok. Cruxent prokázal vytrvalost, hlavně ve chvílích, kdy se řeka vsakovala do země a viditelná byla opět až po několika metrech. Nakonec došel k tomu, že je jen slepým ramenem Orinoka. Celou dobu s sebou nesli vybavení až do 20. listopadu, kdy už se jim zdálo, že se řeka nemůže rozšířit, tak je ukryli a pokračovali dál. Konečným zjištěním bylo, že Orinoko je tvořeno více zdroji, za hlavní prameny označili dvě rovnocenné řeky pramenící v jednom z vrcholků na hranicích s Brazílií. Poslední fáze objevení pramene byla dovršena 27. listopadu 1951. Před pramenem stanuli Cruxent, plukovník Risquez a Anduze.¹⁵⁵

5.3 Etnografie

Domorodci žijící podél středního a horního toku Orinoka a jeho četných přítoků, tvoří různorodou etnickou a jazykovou směsici. Než vědci dospěli k současné klasifikaci jazykových rodin, která navíc stále prochází obměnami, neobešlo se to bez menších i větších omylů. Ve 20. století, jak už jsem se pokusila zmapovat, se na území horního Orinoka střídala řada odborníků a v jejich publikacích se často objevují nesprávné údaje, které se staly výchozím bodem ke konfrontaci s novými poznatky dalších příchozích vědců. Během pročitání jednotlivých publikací není těžké se ztratit. Počáteční orientaci ztěžují rozdílná pojmenování lišící se podle s časem a vývojem venezuelské etnografie a lingvistiky. Proto se při svém zařazení řídím nejaktuálnějšími údaji, které s těmi staršími, popřípadě chybnými porovnám.

¹⁵² ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 11.

¹⁵³ J. Pablo Anduze (1902 Puerto España – 1989 Puerto Ayacucho), lékař, entomolog, bakteriolog, parazitolog, hematolog, zoolog.

¹⁵⁴ Minas – v češtině doly, údajně tak pojmenovaly na počest ministerstva dolů a uhlovodíků.

¹⁵⁵ ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 125, 132 – 133.

Zájem o Yanomami je od druhé poloviny minulého století mimořádný a poslední desetiletí o nich bylo získáno a vydáno mnoho informací. Dříve byli známi pouze z vyprávění a fabulací domorodých průvodců a dobrodruhů. Ani informace publikované v posledních pěti desetiletí zcela neodpovídají skutečnosti. Humboldt a Vráz je ve svých cestopisech jmenovali jako Guaica a Gauharibo (vřešťan). Nikdy se s nimi ale nesetkali. Znali je jen z vyprávění svých průvodců, která odůvodnila volbu názvu *waica* - zabiják. Na straně druhé jsou pověsti o krvežíznivých divoších vyvráceny.

Ve starších publikacích 20. století, zmiňujících se o Yanomamech, vystupuje pouze kmen Waika.¹⁵⁶ Později autoři volili obě označení až nakonec název yanomami úplně převládá. Z českých autorů se s výrazem Waika setkáme naposledy u Zdeňka Veselovského na konci 80. let. Dodnes je za jednu z nejobsáhlejších studií o Yanomamech pokládána monografie Pabla Anduze – Shaili-ko, v které však nesprávně řeč kmene Waika zařadil do arawacké jazykové rodiny, protože se mu zdála příbuzná alespoň dialektem s jazykem Shiriana.¹⁵⁷ Pozdější vědci prokázali, že Širiana je již nejméně početná yanomamská větev označovaná někdy jako *casapare*. Pokládali ji za tu nejdivočejší. Setkala se s ní například Koch-Grunbergova expedice, od ní pochází také poznatky o jejich obchodních kontaktech s Makiritáry.¹⁵⁸ Za nejagresivnější Yanomamy označili Napoleon Chagnon¹⁵⁹ a Alfonso Vinci¹⁶⁰ v šedesátých letech větev Samatari. Naopak příslušníci té nejmírnější žijí na horním přítoku Caura. Je to větev Sanemá, která udržuje kontakty s Makiritáry daleko užší než zmíněná předchozí. Dokonce se hovoří o tom, že je vyspělejší Makiritariové využívají k různým pracím.¹⁶¹

¹⁵⁶ ZERRIES, O.: *Waika: Die kulturgeschichtliche stellung der Waika – Indianer des Oberen Orinoko im Rahmen der Völkerkunde Südamerikas*, tran. RENNER, K., München 1964.

¹⁵⁷ ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s.189.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 190.

¹⁵⁹ Napoleon Chagnon (* 1938) kolumbijský antropolog, jeho kontroverzní praktiky v přístupu k Yanomamů mu značně poškodila pověst a snížila výsledky jeho práce.

¹⁶⁰ Alfonso Vinci (1912 - 1992), italský vědec, o yanomamské větvi Samatari psal ve stejnojmenné knize roku 1956.

¹⁶¹ PLEŠINGER, V.: Sveřepí lidé, in: Koktejl, č. 10, 2002.

5.4 Život na horním toku

Ačkoliv stále mluvíme o necivilizovaném domorodém obyvatelstvu, je jistě patrný rozdíl mezi tím, jak je spatřili cestovatelé nebo vědci poprvé a tím, jak je dnes možné vidět je na videozáznamech běžně dostupných na internetu.

Domorodci na území Horního Orinoka byli dlouhou dobu neznámí hlavně pro svou bojovnost a nepřístupnost, která je udržovala izolované ve svých lesích. Mezi první, kdo se zajímal o kmeny Waika, Guajaribo a Shiriana patří americký misionář James Barker, který své poznatky z práce na Horním Orinoku publikoval v 60. letech.¹⁶² Kulturu Yanomamů charakterizovali už na počátku poznávání jako nejvíce primitivní z té oblasti. Jejich způsob života se nedal srovnat s Makiritary (Yécuaana) ani Piaroy, kteří byli přístupní už v 19. století obchodu s kreoly.¹⁶³ Yanomamové ještě donedávna žili výhradně lovecko-sběračským způsobem života. K lovu užívali prostý luk a šíp a občas dlouhé hole s ostrým hrotem. Sklo na rozdíl od Piaroů nebo Kurripaků, kteří ho i vyráběli, Yanomami ani neznali.¹⁶⁴ O kontaktu s nimi máme několik výpovědí. Pablo Anduze během expedice r. 1951 potkal u pramenů Orinoka šest těchto domorodců. I když tvrdil, že nebylo jednoduché se s nimi „spřátelit“, zřejmě měl větší štěstí než například geograf Alexander Hamilton v lednu 1920, ke kterému se chovali přímo nepřátelsky.¹⁶⁵ Na území Yanomamů vstoupili r. 1954 dva němečtí etnologové. Jeden z nich Dr. Otto Zeries uvedl, že hlouběji bylo možné proniknout jen když indiáni odešli ke svým východním hranicím. To on dal jméno Waika všem známým indiánům usazeným v povodí, které je přirozenou hranicí mezi Venezuelou a Brazílií a sahá asi 45 m východně od pramenů Orinoka.¹⁶⁶

Vraťme se ještě k již zmíněným indiánským skupinám Shiriana a Makiritare. K prvnímu setkání s nimi došlo už v druhé polovině 19. století, tehdy na ně narazila komise pro určení hranic při územním sporu Venezuely s Britskou Guayanou.¹⁶⁷ O Makiritarech (Yécuaana) se zmiňuje i E. S. Vráz, který ale na rozdíl od jiných indiánů, s kterými se setkal,

¹⁶² ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 14.

¹⁶³ Tamtéž, s. 320.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 230.

¹⁶⁵ *Oricono-parima, comunidades indígenas del Sur de Venezuela*, s. 24.

¹⁶⁶ ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, s. 190.

¹⁶⁷ *Oricono-parima, comunidades indígenas del Sur de Venezuela*, s. 75.

nezaznamenává nic o jejich jazyku. Za to si všímal hlavně jejich výrobků, které byly obchodním artiklem se sousedy. Zmiňuje například *kurare* – jed používaný při lovu. Když se dostane do oběhu krve, ochromí svalstvo a po silnější dávce se zastaví i srdce.¹⁶⁸ Dalo by se říct, že Makiritariové byli nejvyspělejší a u sousedících kmenů lze spatřit jejich vliv. Určité podobnosti mezi indiány Shiriana a Makiritari shledal při své expedici Theodor Koch Grünberg. Při prvním zdání myslel, že jde o příbuzné kmeny. Šlo hlavně o stavění příbytků, ale také o přijetí *guayuca* – zástěrky z několika řad provlečených korálků vyrobených z manioku.¹⁶⁹ S přihlédnutím na výše zmíněné dělení yanomamů, je možné, že se jednalo spíše o příslušníky větve sanemá.

Maniok je surovina, jež využívají místní hlavně pro výrobu moučky, z které dělají placky *casave*. Na žďárových plochách dodnes pěstují kromě manioku kukuřici, tykve, papričky, cukrovou třtinu, sladké brambory, banány, ananasy a papáje. Lov a rybolov je pouze doplňující způsob obživy. Na lovení ryb používají udice, harpuny nebo hodí do vody větev stromu *barbasco*, působící jako anestetikum, které umrtví ryby v blízkosti a pak je už jen sesbírají z hladiny. Dnes sice používají Makiritariové i pušky, stále ale pro lov ptáků používají foukací trubice a jed *kurare*.¹⁷⁰ Svě kanoe domorodci z horních vod staví většinou ze stromu *sasafras* (*Acotea cymbarum*)¹⁷¹.

Typickým přístřeškem pro domorodce na Horním Orinoku je tzv. *šapun* (někdy šabun). Je to velký kruhový uzavřený prostor, 100 až 150 m v průměru, stěna z větví a palmových listů se naklání do středu, kde je střešní otvor pro ohniště, pod skloněnou stěnou si zavěšují hamaky.¹⁷²

Do tradiční kultury orinockých indiánů se snaží etnologové a antropologové proniknout už více jak století. Humboldt po rozpravě s misionáři poznamenal, že indiáni Horního Orinoka, Atabapo a Inirida neuctívají více božstev než je přírodních sil. Duch dobra *Cachimana* je nejmocnější z manitů, velkých duchů. Vládne všem ročním obdobím a protože se většina etnik v těchto krajích žíví sběrem a lovem a zemědělstvím minimálně,

¹⁶⁸ Napříč rovníkovou Amerikou, s. 86 – 91.; Poprvé se zmínil o jedu *kurare* Walter Reliaigh.

¹⁶⁹ ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, 189 – 190 s.

¹⁷⁰ ČERNÝ, M.: *Pátá rovnoběžka: Přírodní národy Asie, Afriky a Ameriky*. 40 – 41 s.

¹⁷¹ Strom dorůstá až 30 m, jeho kůra je žlutá a dřevo velmi trvanlive i ve vodě. Humboldt ho viděl růst v misiích San Fernando de Atabapo, San Antonio de Javita, Esmeralda); Reise IV. s. 221.

¹⁷² ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, s. 146.

věří že on jediný má vliv na úrodu a na dozrávání ovoce. Duch zla Jolokiamo je méně mocný, ale víc vychytralý a dynamický.¹⁷³

Tím, kdo se také pokusil podat studii o rituálních obřadech a magickém myšlení orinockých obyvatel, byl James George Frazer ve Zlaté ratolesti. Vzhledem k tomu, že v době kdy dílo sepsal byla etnografie Amazonie teprve u zrodu, tak svá líčení spojuje v jednu časovou linii a mnohdy nespécifikuje kmeny blíže. Nicméně se současnými znalostmi se i s jeho tvrzeními dá pracovat. Na základě jeho výkladu byly určité rituální tradice orinockých indiánů založeny na principu homeopatické magie. Příkladem by mohla být procedura, které se podrobovali mladíci zůstávající ve vesnici během bojů. Šlo o to, že ve vypočteném momentu, kdy předpokládali, že se již bojovníci střetli s nepřáteli, byli chlapci krutě zbiti. Odmalička totiž vyrůstali v přesvědčení, že úspěch válečníků závisí na odvaze a vytrvalosti, s kterou snáší bolest při této proceduře.¹⁷⁴ Je to i jakási zkouška dospělosti, při které dokazují, že jsou dost silní, aby do příštího boje mohli vyrazit také. Například u Yécuanů chlapce bičují nebo jim na tělo vloží agresivní mravence, jejichž jed může na čas dokonce vyvolat paralýzu či ztrátu vědomí.¹⁷⁵ Yanomamským chlapcům během obřadu iniciace vystřihávají vlasy na tonzury nebo vyholí čelo.¹⁷⁶ Dívky při první známce dospívání v ženu bývají dodnes izolovány, způsoby a délka odloučení se liší u jednotlivých kmenů. Některá děvčata bývají zašita do lůžka po tři dny, kdy mohou slézt jen v noci. Jiná umísťují nedaleko od vesnice i na dobu šesti měsíců.¹⁷⁷

K tradicím patří rituální obřady, v kterých přetrvávají představy ovlivňování počasí. Rozšířeným symbolem deště jsou žáby, které hrály úlohu při obřadech k vyvolávání deště. Někteří ji považovali za boha vodstva, a proto se báli tomuto tvorovi ublížit. Naopak jiní je zase bili, aby déšť vyvolali.¹⁷⁸ U Yanomamů se ještě vyskytuje rituální *endokanibalismus*, kdy zemřelé příbuzné zpopelňují a popel smíchají s banánovým nápojem, který obřadně vypijí.

K rituálním zvykům obyvatel Orinoka vždy patřily různé způsoby zdobení těla malbou a propichováním obličeje. Ženy Yanomamů si provlékaly nosní přepážkou

¹⁷³ *Reise IV*, 234 – 237 s.

¹⁷⁴ FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. (Šťavičková, V.), s. 34.

¹⁷⁵ ČERNÝ, M.: *Pátá rovnoběžka: Přírodní národy Asie, Afriky a Ameriky*, s. 41 – 42.

¹⁷⁶ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*, s. 72.

¹⁷⁷ FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. (Šťavičková, V.), s. 667.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 83, 89.

rákosové štěpy jako kočičí vousky. Yecuanské ženy i muži si navlékali na trup pásy, zdobené sušenými semeny, zvířecími zuby a drápy a v pozdější době a v současnosti skleněnými korálky. Dále nosili náhrdelníky a náramky na rukách i nohách nad kotníky. Muži si ušními lalůčky provlékli drobné rákosové štěpy s barevným ptačím peřím. Obě pohlaví nosila krátký sestřih.¹⁷⁹ Tyto způsoby zkrášlování se ale pomalu vytrácí u Yécuanů a u Yanomamů už také nepatří ke každodenní rutině. To je důsledek bourání bariér mezi nimi a civilizací. Misionáři ze strachu z promiskuitních snímků domorodce moderně ošacují. V současnosti tradičnímu vzhledu odpovídá každodenně jen šaman.

U šamanů se na chvíli zastavme. Dodnes jsou to nejvýznamnější a nejvyhledávanější členové šabúnské komunity. Užívají halucinogenní drogy, nejčastěji *jopo*, vyvolávající vize, které později převádějí malbou různých obrazců. Tyto výjevy jsou interpretovány i jako indiánské umění a odtud číší inspirace pro řadu umělců.¹⁸⁰ Do šamanistické duchovní podstaty jejich kultury se ve své abstraktní tvorbě snaží proniknout umělkyně Barbara Navarro. Tato Američanka žijící v Paříži čerpá z vlastních setkání s Yanomamy.¹⁸¹

Už jsem zmínila, že posledního půl století se vědcům podařilo prolomit pomyslné hradby a navázat kontakty s těmito komunitami. Antropologické studie jsou výslednými díly vzniklými na základě sesbíraných poznatků během několikaleté přítomnosti vědců v osadách. V názorových konfrontacích charakterizujících způsob života Yanomamů šlo často o to dokázat či vyvrátit pověst Yanomamů jako zabijáků a kanibalů. Dodnes je nejčennějším líčením života Yanomamů svědectví Heleny Valero.¹⁸² Evropany, která jimi byla unesena v jedenácti letech a strávila s nimi dvacet čtyři let. V moderní antropologii asi nemůže mít srovnání, protože je to svědectví zevnitř. Helena se zcela adaptovala životu s Yanomamy, stala se matkou dětí dvou mužů a do civilizace se vrátila až v roce 1956, avšak ji nepřijala a již je zpět na horním Orinoku. Její svědectví asi nejvíce promluvilo do tehdejších sporů o yanomamské agresivitě. Konkrétně měla zkušenosti s větví Samatari, kteří napadali sousední komunity a unášeli ženy. Jejich násilnosti a neurvalé jednání s ženami patřilo ke každodennímu pořádku. Stále je nutné rozlišovat Yanomamy žijící v misiích a ty jež si nadále udržují odstup a žijí po svém v původním prostoru.

¹⁷⁹ Popis dle fotografií.

¹⁸⁰ *Oricono-parima, comunidades indígenas del Sur de Venezuela: la colección Cisneros*. 1999, s. 94.

¹⁸¹ DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, s. 98.

¹⁸² BIOCCA, E.: *Sama mezi indiány*, 1972.

ZÁVĚR

Začnu od nejobsáhlejší části textu, a to v souvislosti s mou snahou zmapovat domorodé obyvatelé Orinockého povodí. Blíže jsem se zabývala jen vybranými etniky. Jejich výběr nebyl dán především mou dostupností literatury. A ta i při dnešním rozmachu digitalizovaných dokumentů byla omezená možnostmi fondů knihoven na území ČR. Hranicemi se ukázala samotná zainteresovanost současné antropologie a historie, která upřednostňuje jednotlivé komunity před jinými. Nejvíce připomínaným etnikem na území Amazonie jsou bezpochyby Yanomamové. Jenže o těch moje stěžejní prameny mlčí. V době kdy spisy cestovatelů vznikly zatím venezuelská etnografie nedisponovala odpovídajícími znalostmi a o tomto etniku neexistovala dlouho zmínka ani v kartografické dokumentaci. Cestopisy mi především umožnily zachytit dobové reálie, dokreslující fakta nejnovějších etnografických poznatků.

Vedle toho bylo cílem práce podat výklad postupného poznávání geografického prostoru Orinoka. Zmínila jsem misionáře, cestovatele, badatele a ty, kteří na objevování měli určitý podíl. Usilovala jsem o komparaci známých i neznámých kartografických dokumentů a propojování „bílých míst“ se současnými záznamy. Přínosnější pro téma objevování Orinoka bylo sledovat provázanost a časové rozmezí mezi objevnými plavbami či expedicemi a zakreslením zjištěných skutečností. Vydat se tímto směrem současně komplikovaly mapy, které nebyly vydávány bezprostředně po svém sestavení. Navíc orinocký region nepatřil mezi tak významné prostory, aby na sebe kartografové bezprostředně navazovali.

Na závěr shrnu práci s cestopisy Alexandra von Humboldta a Enriqua Stanka Vráze. Soustředila jsem se na geograficko – historicko – kulturní pohled. Obsah cestopisů, především Humboldtova, je výborným dobovým pramenem zachycujícím ještě fungující původní systém španělské misijní správy nad Orinokem. Na druhou stranu dokládá, že tyto osady byly v té době pouhými ostrůvky civilizace v moři neznáma. Cenu Humboldtovy práce vidím hlavně v etnografickém kontextu. Ve své době přinesl ohromující objevy na poli přírodovědy a od té doby se situace v případě tamní flóry dramaticky nezměnila. Stále je co objevovat.

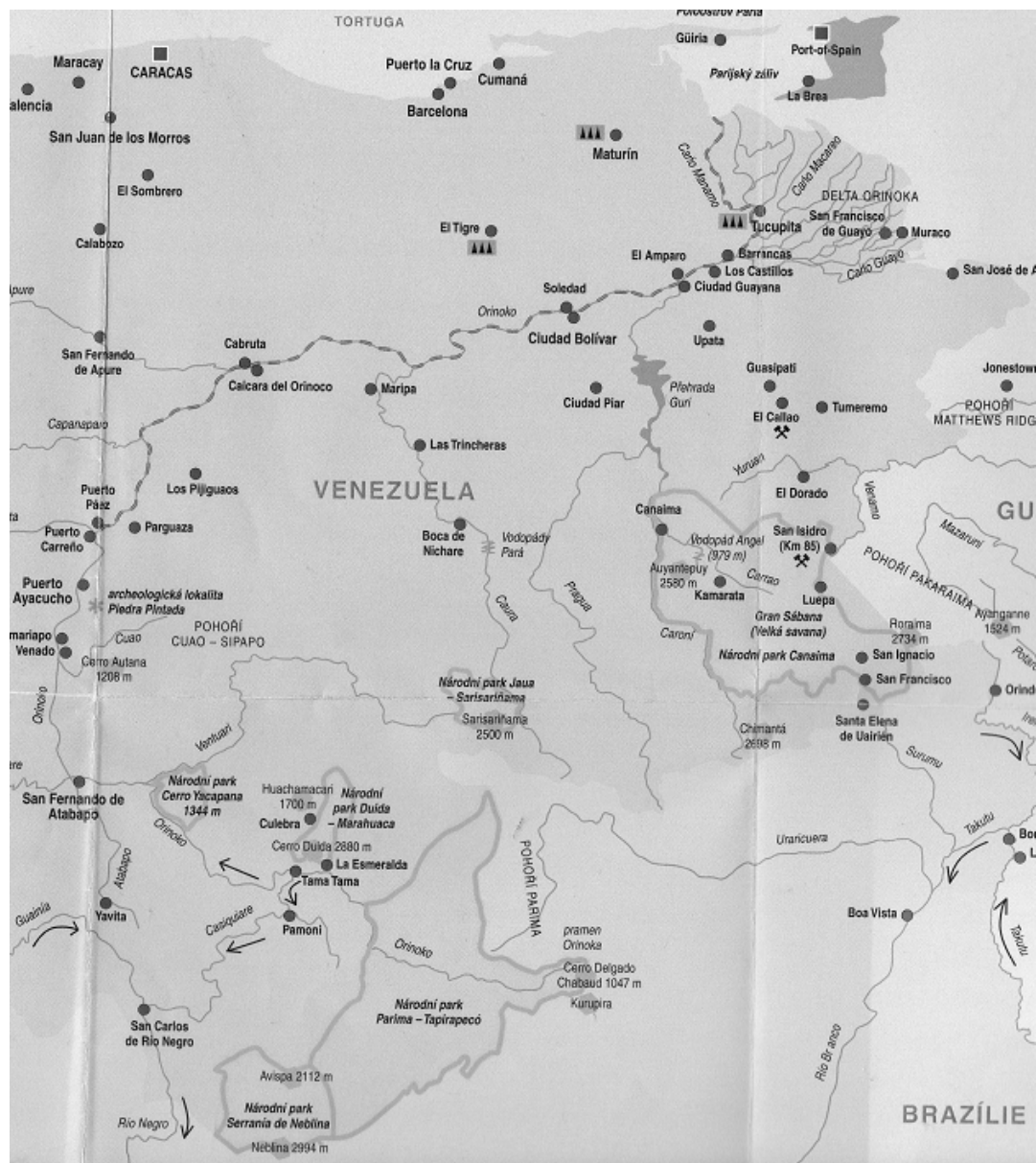
Při výkladu ve vztahu k orinocké etnografii jsem se řídila dostupnými vědeckými publikacemi a k tomu využila skutečnosti, že Humboldt v deníku zvětšil původní vzhled, podmínky a zvyky života některých etnických skupin, které se během následujících dvou staletí vytratily zcela nebo jejich populace výrazně ubyla či u některých došlo k úplné akulturaci. Právě na tomto základě mohl Vráz porovnávat minulost se stavem v jeho současnosti. Konečně my s přihlédnutím k aktuálnímu stavu můžeme pozorovat proměny, které nastaly během delšího časového úseku směrem k dnešní (moderní) společnosti.

Do budoucna je možné věnovat pozornost proměnám počtu a stavu redukcí na březích středního Orinoka na základě komparace záznamů ze čtyř období, z nichž zatím disponuji dvěma. Jsou to Humboldtovy popisy osad navštívených roku 1800 a poznámky z Vrázova cestopisu z roku 1890. K tomu existují zprávy misionářů pocházející převážně z druhé poloviny 18. století, originály jsou uloženy v kolumbijské Bogotě a venezuelském Caracasu. A čtvrtým pilířem mohou být vlastní zjištění nabytá během sledování stop Humboldta a Vráze. Zvolené téma je pohledem za příslib mých budoucích kroků.

Resumé: La historia del descubrimiento del río Orinoco por los ojos de los viajeros.

En esta tesina me dediqué a la historia del valle del río Orinoco y al proceso de su descubrimiento desde el siglo XIV hasta el siglo XX. Los marineros españoles, durante la tercera navegación de Cristóbal Colón (agosto 1498), descubrieron la costa de Venezuela de hoy. Les interesó la desembocadura grande del río Orinoco que indicó que el territorio podía ser la tierra firme. Por lo tanto, la parte norte de Sudamérica llamaron La Tierra Firme. Río Orinoco se divide en cuatro partes geográficas: Delta, Bajo, Centro y Alto Orinoco. En el valle del río Orinoco se fundaron los primeros poblados en los setenta del siglo XVI. Primeros misioneros allí pertenecían a las órdenes de los franciscanos y los dominicanos mientras que los jesuitas llegaron en el siglo XVII. Todos misiones formaron una cadena en las riberas del río Orinoco que se extendía hasta su desembocadura en Río Negro. En los misiones se asentaron la gente indígena de varias familias de lenguas. los Waraos, los Caribes, los Yecuána, los Yanomami y muchas otras que viven allí hasta hoy.

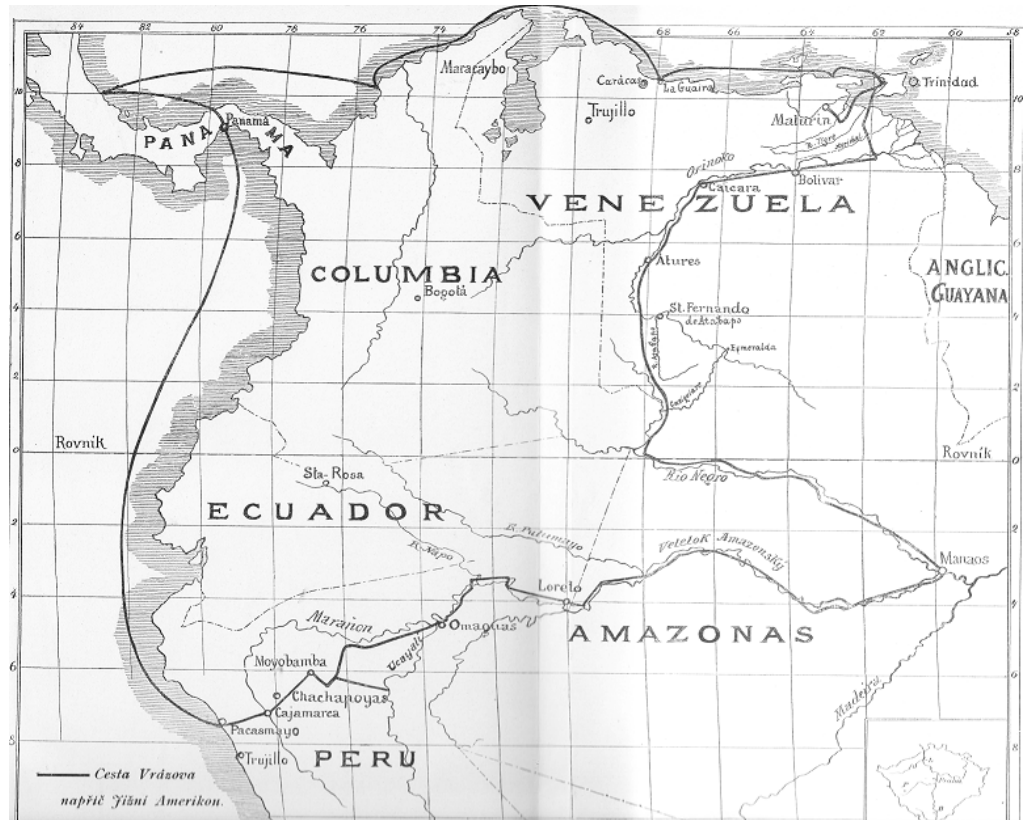
Diego de Ordáz en el siglo XVI y Walter Raleigh en el siglo XVI pertenecían a los primeros exploradores conocidos que navegaron por el río Orinoco. El valle del río se exploraba hasta el siglo pasado cuando los científicos de la expedición venezolano-francesa localizaron las fuentes del río Orinoco en Serra Parima. Hasta entonces, los descubrimientos más importantes fueron los de Alexander von Humboldt y Aimé Bonpland, exploradores del origen alemán y francés, que realizaron un viaje en la primavera del año 1800. Ellos nos dejaron sus libros de viaje que forman un fuente de informaciones muy interesante para mi tesina. También aproveché un libro de viaje del checo Enrique Stanko Vráz quién estuvo en Venezuela en la última década del siglo XIX.

Mapa č. 1

Mapa č. 2

Mapa č. 3

Primární literatura:

HUMBOLDT, A., BONPLAND, A.: *Reise in die Aequinoctial – Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804, Dritter Theil*. Stuttgart und Tübingen 1820.

HUMBOLDT, A., BONPLAND, A.: *Reise in die Aequinoctial – Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804, Vierter Theil*. Stuttgart und Tübingen, 1823.

MUŽTOVSKÝ, A.: *Cesta tropickou Amerikou/ A. v. Humboldt*, Praha 1912.

VRÁZ, E. St.: *Napříč rovníkovou Amerikou*. Praha 1984.

VRÁZ, E. St.: *Pampou a pralesem z cest E. St. Vráze Mexikem, Venezuelou, Jižní Amerikou, Západní Afrikou, Japonskem a Čínou*, II. vyd., upravil J. Frič, Praha 1925.

Sekundární literatura:

ANDUZE, PABLO J.: *Shailili-ko: relato de un naturalista que también llegó a las fuentes del Orinoco*, Caracas 1960.

BAYLE, C.: *El alumbrado litúrgica en las Indias españolas*, in: *Missionalia Hispanica*, consejo Superior de Investigaciones Científicas, Patronata Menedezy Pelayp, año VI, No. 13, Madrid 1949.

BAYLE, C.: *Documentos Jesuíticos relativos a la Historia de la Compañía de Jesús Venezuela*, Biblioteca de la Academia Nacional de Historia, Fuentes para la Historia Colonial de Venezuela, Caracas 1966.

BRICEÑO, T.: *Contratos de navegacion en el Orinoco (1847-1898)*, in: *Comercio por los ríos Orinoco y Apure durante la segunda mitad del siglo XIX*, Caracas 1993.

COPPENS, W.: *Los Hoti*, in: *Los aborígenes de Venezuela*, díl 2, Caracas 1983.

ČERNÝ, M.: *Pátá rovnoběžka: Přírodní národy Asie, Afriky a Ameriky*, Praha 2011.

Diccionario de Historia de Venezuela, Caracas Fundación Polar, 1997.

DUNGEL, J.: *Po krk v pralese*, Praha 2009.

FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest (ŠŤÁVÍČKOVÁ, V.)*, Praha 2012.

JIRÁNEK, J.: *Kolik je guayan?*, Praha 2012.

JUNGBAUER, R.: *Meziamerický systém a kolektivní bezpečnost*, in: *Latinská Amerika: dějiny a současnost*, Praha 1988.

MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco siglo XVII*, Bogotá 2004.

Oricono-parima, comunidades indígenas del Sur de Venezuela: LA COLECCIÓN CISNEROS, 1999.

OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*, in: *Revista Venezolana de Ciencia Política*, č. 39, 2011.

PICON, G. R.: *Orinoco rio de libertad*, Bogotá 1978.

PLEŠINGER, V.: *Sveřepí lidé*, in: *Koktejl*, č. 10, 2002.

RIPPY, F. J.: *Historical Evolution of Hispanic America*, New York 1933.

SAIGONES, M. A.: *Estudios de ethología antigua de Venezuela*, Caracas 1983.

SAMHABER, Ernst: *Südamerika*, Hamburg 1939.

ŠEBELA, M.: *Orinocký deník*, Brno 1995.

TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*, Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas, 2007.

ZERRIES, O.: *Waika: Die kulturgeschichtliche Stellung der Waika – Indianer des Oberen Orinoko im Rahmen der Völkerkunde Südamerikas* (RENNER, K.), München 1964.

Kartografie:

ANVILLE, J. B.: *Amerique Meridionale 1: 6 300 000, Northern section*, Paris 1748.

BONNE, R.: *Terre Ferme, Guyane 1 : 11 000 000*, Paris 1785.

BOWEN, E.: *Terra Firma Caribbean 1: 6 800 000*, London 1747.

BOWEN, E.: *Terra Firma Caribbean 1: 6 800 000*, London 1747.

BRUE, A. H., HUMBOLDT, A.: *Carte generale de Colombie, de la Guyane Francaise, Hollandaise et Anglaise 1 : 7 800 000*, Paris 1826.

CAREY, M.: *South America. Venezuela, Guayana, French Guinea, Surinam 1 : 5 150 000*, Philadelphia 1818.

CODAZZI, A.: *Atlas fisico y politico de la Republica de Venezuela 1 : 5 300 000*, Caracas 1840.

LISLE, G.: Facsimile: *Northern Partion of South America 1 : 9 000 000*, Washington D. C. 1703.

MARTYR, P.: *De orbe novo decades VIII 1: 95 000 000*, Paris 1534.

ORTELIUS, A.: *Americae sive Novi Orbis nova descriptio*, Antwerp 1587.

Pergamon World Atlas 1 : 5 000 000: Ecuador, Colombia, Venezuela, Guiana; Pergamon Press Oxford 1967.

RALEGH, W.: *Chart of Guina with River Orinoco and Maranon or Amazon, [1595?]*, Copy of Original in the Library of U. S. Geological Survey, Washington D. C.

SANSON, N.: *Amerique meridionale 1 : 26 500 000*, Paris 1650.

SANSON, N.: *Partie de Terre Ferme ou font Guiane et Caribane 1: 5 500 000*, Paris 1656.

SPEED, J.: *America 1: 600 000*, London 1626.

ZIEGLER, J. M.: *Sud Amerika 1 : 15 000 000*, Winterthur 1864.

Webové zdroje:

David Rumsey Historical Map Collection: Cartography associates <online>

<http://rumsey.mapranksearch.com>

Přílohy:

Mapa č. 1: Výsek z mapy Venezuely zaměřené na povodí Orinoka (in: JIRÁNEK, J.: *Kolik je guayan?*. Praha 2012.)

Mapa č. 2: *Výsek trasy Humboldtovy výpravy* (in: FAAK, M.: *Lateinamerika am vorabend der Unabhängigkeitsrevolution. Eine Anthologie von Impressionen und Urteil*, Berlin 1982.)

Mapa č. 3: Vrázova cesta (in: BAUŠE, B.: *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.)